AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM VƏ TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN TEXNOLOGİYA UNİVERSİTETİ

MİNURƏ HACI qızı KƏRİMOVA
FAZİL CƏMİL oğlu KƏRİMOV

MÜHASİBAT UÇOTU

(Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində)

DƏRSLİK

Ali təhsil müəssisələrinin iqtisadi ixtisasları üzrə
bakalavr və magistr pilləsi üçün

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin Elmi Şurasının 25.02.2026–cı il tarixli 08 saylı protokolu ilə təsdiq edilmişdir.

GƏNCƏ – 2026

Elmi redaktor: Azərbaycan Texnologiya Universitetinin "İdarəetmə" kafedrasının müdiri, iqtisad elmləri doktoru, professor
Fizuli Əziz oğlu Məmmədov

Rəyçilər: Azərbaycan Dövlət Aqrar Universitetinin "Maliyyə və mühasibat uçotu" kafedrasının müdiri, iqtisad elmləri doktoru, professor
Məhərrəm Cəlal oğlu Hüseynov

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin "İqtisadiyyat" kafedrasının müdiri, iqtisad elmləri doktoru, professor
Natiq Əli oğlu Cavadov

Kapital Bank ASC, Gəncə filialının müdiri
Vüqar Yavər oğlu Paşayev

Minurə Hacı qızı Kərimova, Fazil Cəmil oğlu Kərimov.
Mühasibat uçotu. Dərslik. – Gəncə, 2026. – 516 səh.

Bu dərslik mühasibat uçotunun nəzəri əsaslarını, metodoloji prinsiplərini və praktiki tətbiq mexanizmlərini sistemli şəkildə əhatə edir. Vəsaitdə mühasibat uçotunun mahiyyəti, funksiyaları, hesablar sistemi, ikili yazılış prinsipi, aktiv və öhdəliklərin uçotu, maliyyə nəticələrinin formalaşması, vergi və maliyyə hesabatlarının tərtibi geniş izah olunur.

Dərslik ali təhsil müəssisələrinin iqtisadiyyat, maliyyə, mühasibat uçotu, audit və turizm ixtisasları üzrə bakalavr və magistr pilləsində təhsil alan tələbələr, eləcə də praktik mühasiblər və maliyyə mütəxəssisləri üçün nəzərdə tutulmuşdur.

© M.H.Kərimova, F.C.Kərimov, 2026
© Azərbaycan Texnologiya Universiteti, 2026

M Ü N D Ə R İ C A T

ÖN SÖZ **6**
GİRİŞ **8**
I BÖLMƏ. ƏSAS ANLAYIŞLAR VƏ PRİNSİPLƏR 10
FƏSİL 1. MÜHASİBAT UÇOTUNUN MAHİYYƏTİ VƏ İQTİSADİYYATDA ROLU 10
1.1. Mühasibat uçotunun anlayışı 10
1.2. Mühasibat uçotunun funksiyaları 13
1.3. Mühasibat uçotunun təsnifatı 16
1.4. Azərbaycan və beynəlxalq mühasibat uçotunun inkişaf mərhələləri 18
TAPŞIRIQLAR **22**
TEST SUALLARI **24**
ƏDƏBİYYAT **27**
FƏSİL 2. MÜHASİBAT UÇOTUNUN PRİNSİPLƏRİ VƏ BEYNƏLXALQ STANDARTLAR **28**
2.1. Mühasibat uçotu prinsipləri 28
2.2. BMHS (IFRS) sisteminin əsasları 36
2.3. Mühasibat uçotunun ilkin sənədləri və qeydiyyat sistemi 42
TAPŞIRIQLAR **50**
TEST SUALLARI **50**
ƏDƏBİYYAT **53**
II BÖLMƏ. UÇOTUN METODOLOJİK ƏSASLARI **54**
FƏSİL 3. MÜHASİBAT UÇOTU HESABLARI VƏ İKİLİ YAZILIŞ SİSTEMİ **54**
3.1. Mühasibat hesablarının mahiyyəti və təsnifatı 54
3.2. Debet və kredit anlayışları 63
3.3. Çevrim cədvəli 73
TAPŞIRIQLAR **82**
TEST SUALLARI **83**
ƏDƏBİYYAT **86**
FƏSİL 4. İLKİN SƏNƏDLƏR VƏ MÜHASİBAT İNFORMASİYA SİSTEMİ **87**
4.1. Sənədlərin rekvizitləri 87
4.2. Elektron sənəd dövriyyəsi 96
4.3. Mühasibat uçotunda ERP sistemləri (1C, SAP, PARLAMENT və s.) 105
TAPŞIRIQLAR **115**
TEST SUALLARI **116**
ƏDƏBİYYAT **119**
III BÖLMƏ. AKTİVLƏRİN MÜHASİBATI **120**
FƏSİL 5. KASSA VƏ BANK ƏMƏLİYYATLARI **120**

5.1. Kassa əməliyyatları 120
5.2. Bank hesabları üzrə əməliyyatlar 127
5.3. Bank–kassa uzlaşması və pul axınlarının idarə olunması 137
TAPŞIRIQLAR 145
TEST SUALLARI 146
ƏDƏBİYYAT 149
FƏSİL 6. DEBİTOR VƏ KREDİTOR BORCLARI 150
6.1. Alıcı və satıcılarla hesablaşmalar 150
6.2. Debitor borcları: qiymətləndirmə və ehtiyatlar 159
6.3. Kreditor borclarının uçotu 169
TAPŞIRIQLAR 180
TEST SUALLARI 181
ƏDƏBİYYAT 184
FƏSİL 7. EHTİYATLARIN UÇOTU 185
7.1. Material ehtiyatları və onların qəbulu 185
7.2. Malların uçotu və qiymətləndirilməsi 194
7.3. FIFO, LIFO, Orta Çəki metodları (müqayisəli təhlil və tətbiq qaydaları) 203
TAPŞIRIQLAR 213
TEST SUALLARI 214
ƏDƏBİYYAT 217
FƏSİL 8. ƏSAS VƏSAİTLƏR VƏ AMORTİZASİYA 218
8.1. Əsas vəsaitlərin mahiyyəti və təsnifatı 218
8.2. Amortizasiya metodları 226
8.3. Əsas vəsaitlərin yenidənqiymətləndirilməsi,təmir və silinməsi 235
TAPŞIRIQLAR 244
TEST SUALLARI 245
ƏDƏBİYYAT 248
FƏSİL 9. QEYRİ-MADDİ AKTİVLƏR 249
9.1. Qeyri-maddi aktivlərin növləri 249
9.2. Qeyri-maddi aktivlərin qiymətləndirilməsi 258
9.3. Qeyri-maddi aktivlərin amortizasiyası 266
TAPŞIRIQLAR 271
TEST SUALLARI 272
ƏDƏBİYYAT 275
IV BÖLMƏ. XƏRCLƏR VƏ MƏNFƏƏT 276
FƏSİL 10. ƏMƏK HAQQI VƏ SOSİAL AYIRMALAR 276
10.1. Əmək haqqının formaları 276
10.2. Sosial ayırmalar 284
10.3. Əmək haqqının hesablanması və uçotu 301
TAPŞIRIQLAR 321
TEST SUALLARI 323
ƏDƏBİYYAT 326

FƏSİL 11. MƏHSULUN MAYA DƏYƏRİ 327
11.1. Xərclərin təsnifatı 327
11.2. Maya dəyərinin kalkulyasiya üsulları 338
11.3. Mənfəət və zərərin hesablanması 346
TAPŞIRIQLAR.....353
TEST SUALLARI.....354
ƏDƏBİYYAT 357
V BÖLMƏ. VERGİLƏR VƏ MALİYYƏ HESABATLARI.....358
FƏSİL 12. VERGİLƏR VƏ BÜDCƏ QARŞISINDA ÖHDƏLİKLƏR..... 358
12.1. Vergi sisteminin növləri və funksiyaları 358
12.2. ƏDV, mənfəət və gəlir vergisi 379
12.3. Vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət.....389
TAPŞIRIQLAR.....396
TEST SUALLARI.....396
ƏDƏBİYYAT 399
FƏSİL 13. KAPİTAL VƏ MALİYYƏ NƏTİCƏLƏRİNİN UÇOTU ..400
13.1. Kapitalın təsnifatı 400
13.2. Dividendlərin uçotu.....412
13.3. Mənfəətin bölüşdürülməsi.....417
TAPŞIRIQLAR.....428
TEST SUALLARI.....429
ƏDƏBİYYAT 432
FƏSİL 14. MALİYYƏ HESABATLARI 433
14.1. Balans hesabatı 433
14.2. Mənfəət və zərər hesabatı.....442
14.3. Pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatı.....450
14.4. Kapitalda dəyişikliklər hesabatı 459
14.5. Maliyyə göstəricilərinin təhlili 467
TAPŞIRIQLAR.....476
TEST SUALLARI.....477
ƏDƏBİYYAT 481
VI BÖLMƏ. MÜASİR TENDENSİYALAR VƏ AVTOMATLAŞDIRMA 482
FƏSİL 15. MÜHASİBAT UÇOTUNDA RƏQƏMSALLAŞMA VƏ YENİ TRENDLƏR 482
15.1. Rəqəmsallaşmanın mahiyyəti.....482
15.2. Süni intellekt və avtomatlaşdırma 489
15.3. Blokçeyn və e-auditor sistemləri.....494
15.4. Məlumat təhlükəsizliyi 499
TAPŞIRIQLAR.....508
TEST SUALLARI.....508
ƏDƏBİYYAT 511
TEST TAPŞIRIQLARININ CAVABLARI.....512

ÖN SÖZ

XXI əsrdə qlobal iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması bütün iqtisadi münasibətlərin mahiyyətinə ciddi təsir göstərdiyi kimi, mühasibat uçotunun da nəzəri-metodoloji əsaslarının və praktiki tətbiq mexanizmlərinin yenidən formalaşmasını zəruri etmişdir. Rəqəmsal iqtisadiyyat şəraitində informasiya axınlarının sürətlənməsi, maliyyə əməliyyatlarının mürəkkəbləşməsi və idarəetmə qərarlarının operativliyinə olan tələblərin artması mühasibat uçotunun rolunu yalnız qeydiyyat funksiyası ilə məhdudlaşdırmır, onu strateji idarəetmə və analitik qərarların əsas informasiya mənbəyinə çevirir.

Müasir mərhələdə mühasibat uçotu rəqəmsal platformalar, avtomatlaşdırılmış informasiya sistemləri, bulud texnologiyaları, böyük verilənlər (Big Data), süni intellekt və maşın öyrənməsi elementləri əsasında inkişaf edir. Bu texnologiyalar uçot məlumatlarının toplanması, emalı, saxlanması və təqdim edilməsində yeni imkanlar yaratmaqla yanaşı, uçotun şəffaflığını, dəqiqliyini və operativliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Nəticədə mühasib peşəsi də transformasiyaya uğrayaraq klassik icraçı funksiyadan analitik, məsləhətçi və strateji tərəfdaş funksiyasına doğru inkişaf edir.

Təqdim olunan dərslik mühasibat uçotunun klassik elmi-nəzəri əsaslarını qorumaqla yanaşı, onun rəqəmsal mühitdə inkişaf istiqamətlərini, müasir informasiya texnologiyalarının uçot prosesinə inteqrasiyasını və rəqəmsal hesabatlılıq mexanizmlərini sistemli şəkildə əhatə etmək məqsədi ilə hazırlanmışdır. Dərslikdə mühasibat uçotunun predmeti və metodu, hesablar sistemi, ikili yazılış prinsipi kimi fundamental məsələlər rəqəmsal mühitin tələbləri prizmasından yenidən şərh edilmişdir.

Eyni zamanda, dərslikdə ilkin sənədlərin elektronlaşdırılması, elektron sənəd dövriyyəsi, rəqəmsal inventarlaşma, avtomatlaşdırılmış mühasibat uçotu sistemləri, ERP proqramları, inteqrasiya olunmuş informasiya platformaları və real vaxt rejimində məlumatların emalı kimi aktual mövzular geniş şəkildə izah olunmuşdur. Bu yanaşma tələbələrə və praktik mütəxəssislərə uçot proseslərinin müasir texnoloji mühitdə necə təşkil edildiyini dərindən anlamağa imkan verir.

Dərslikdə xüsusi diqqət beynəlxalq maliyyə hesabatı standartlarının (IFRS) rəqəmsal mühitdə tətbiq xüsusiyyətlərinə yönəldilmişdir. Maliyyə hesabatlarının elektron formatda hazırlanması, XBRL texnologiyası, maliyyə məlumatlarının şəffaflığının və etibarlılığının artırılması, habelə beynəlxalq informasiya mübadiləsinin təmin edilməsi məsələləri müasir elmi yanaşmalar əsasında təhlil edilmişdir. Bununla yanaşı, risklərin idarə olunmasında mühasibat uçotunun rolu, daxili nəzarət sistemlərinin rəqəmsallaşması, kiber risklər, məlumat təhlükəsizliyi və auditlə qarşılıqlı əlaqə məsələləri ayrıca bölmələrdə ətraflı şəkildə araşdırılmışdır.

Dərslik ali təhsil müəssisələrinin iqtisadiyyat, maliyyə, mühasibat uçotu və audit ixtisasları üzrə bakalavr və magistr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bununla yanaşı, rəqəmsal uçot sistemlərinə keçid edən müəssisələrin mühasibləri, maliyyə menecerləri, auditorlar və bu sahədə biliklərini müasir çağırışlara uyğun yeniləmək istəyən praktik mütəxəssislər üçün də dəyərli elmi-metodik vəsait kimi istifadə oluna bilər.

Ümid edilir ki, təqdim olunan dərslik mühasibat uçotunun rəqəmsal transformasiya prosesinin elmi əsaslarla dərk edilməsinə, müasir mühasibat uçotu mütəxəssislərinin hazırlanmasına və ölkəmizdə rəqəmsal maliyyə mühitinin inkişafına mühüm töhfə verəcəkdir.

Yusif Əbülfət oğlu Hümbətov,
iqtisad elmləri doktoru, professor əvəzi

G İ R İ Ş

Müasir dövrdə iqtisadi sistemlərin dinamik inkişafı, informasiya texnologiyalarının bütün sahələrə nüfuz etməsi və qlobal rəqabətin güclənməsi təsərrüfat subyektlərinin daha çevik, daha analitik düşüncə tərzinə əsaslanan idarəetmə mexanizmlərini tətbiq etməsini zəruri etmişdir. Bu proseslərin mərkəzində isə etibarlı məlumatın formalaşdırılması dayanır ki, həmin məlumatların əldə edilməsində mühasibat uçotunun rolu əvəzsizdir. Mühasibat uçotu iqtisadi fəaliyyətin bütün mərhələlərini sistemləşdirən, təsərrüfat əməliyyatlarını ardıcıllıqla əks etdirən və idarəetmə qərarlarının qəbulunda əsas baza kimi çıxış edən elmi və praktiki məfhumdur.

Mühasibat uçotu yalnız rəqəmlərin qeydiyyatı deyil, məlumatların emalı, təhlili, qruplaşdırılması və istifadəçilərə təqdim olunması ilə xarakterizə olunan çoxşaxəli informasiya sistemidir. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, mühasibat uçotu düzgün qurulmadıqda nə müəssisənin real vəziyyəti müəyyən oluna bilir, nə maliyyə axınları effektiv idarə olunur, nə də strateji qərarlar etibarlı əsaslarla qəbul edilir. Buna görə də mühasibat uçotunun düzgün təşkili, ölkənin qanunvericiliyi ilə tam uyğunluğu və beynəlxalq standartlarla harmonizasiyası hər bir təsərrüfat subyekti üçün prioritet məsələlərdən biridir.

Qlobal iqtisadi inteqrasiya və beynəlxalq ticarətin genişlənməsi şəraitində Azərbaycan Respublikasında da mühasibat uçotu sistemi yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur. Xüsusən də, "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunun tətbiqi, BMHS (IFRS) standartlarının genişləndirilməsi və elektron mühasibat sistemlərinin inkişafı müəssisələrin hesabatlılığını daha şəffaf və etibarlı etmişdir. Dövlət səviyyəsində aparılan rəqəmsallaşma siyasəti, xüsusilə elektron hökumət portalının genişləndirilməsi və e-hesabat sistemlərinin icrası mühasibat uçotunun funksional imkanlarını daha da artırmışdır.

Eyni zamanda yeni texnologiyaların – süni intellektin, Big Data-nın, bulud texnologiyalarının və blokçeyn sistemlərinin mühasibat uçotuna inteqrasiyası uçotun yalnız keçmişi əks etdirən deyil, həm də gələcəyi proqnozlaşdıran analitik alətə çevrilməsinə imkan yaratmışdır. Müasir mühasibat uçotu artıq təkcə qeydiyyat və hesabatlıq funksiyaları daşımır, o, idarəetmənin ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş strateji informasiya sistemidir.

Hazırlanan bu dərslik mühasibat uçotunun nəzəri əsaslarını, tətbiq sahələrini və inkişaf meyillərini elmi-metodoloji ardıcıllıqla təqdim edir. Dərslikdə mühasibat uçotuna dair anlayışlar sistemli şəkildə izah edilir, uçotun prinsipləri, standartları, hesablar sistemi, ilkin sənədləşmə qaydaları, ikiqat yazılış metodu, çevrim cədvəlləri, maliyyə hesabatlarının tərtibi kimi mövzular geniş təhlil edilir. Hər fəsildə nəzəri biliklərlə yanaşı real təsərrüfat əməliyyatları üzrə nümunələr, müasir müəssisələrdə tətbiq olunan uçot modelləri, beynəlxalq təcrübədən nümunələr təqdim olunur.

Dərsliyin mühüm məqsədi tələbələrdə və mütəxəssislərdə mühasibat uçotunun mahiyyətini dərindən anlamaq, real biznes proseslərini analiz etmək və idarə-

etmə qərarları üçün lazımi maliyyə məlumatlarını hazırlamaq bacarığını formalaşdırmaqdır. Bu məqsədlə dərslikdə konseptual yanaşmalarla yanaşı, praktiki tapşırıqlar, test sualları və müxtəlif uçot situasiyaları əlavə edilmişdir ki, bu da biliklərin möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.

Mühasibat uçotu sahəsinin ən mühüm xüsusiyyətlərindən biri onun fasiləsiz dəyişməsidir. Qanunvericilikdə baş verən yeniliklər, iqtisadi münasibətlərin dəyişməsi, bazar strukturunun təkmilləşməsi və texnoloji yeniliklər uçot sisteminin daim yenilənməsini tələb edir. Bu səbəbdən dərslikdə yalnız klassik anlayışlar deyil, həm də müasir dövrün tələblərinə cavab verən yeni uçot yanaşmaları öz əksini tapmışdır.

Dərsliyin üstünlüklərindən biri metodoloji ardıcıllığın yüksək səviyyədə qorunmasıdır. Oxucu əvvəlcə uçotun mahiyyətini öyrənir, daha sonra onun prinsipləri, kateqoriyaları və təsnifatı ilə tanış olur, növbəti mərhələdə isə əməli uçot sahələri üzrə geniş məlumat əldə edir. Bu ardıcıllıq biliklərin mərhələli şəkildə mənimsənilməsinə və praktiki fəaliyyətə rahat tətbiqinə imkan yaradır.

Bundan əlavə, dərslikdə mühasibat uçotunun iqtisadiyyatın digər sahələri ilə – audit, vergi sistemi, idarəetmə uçotu, maliyyə analizi və korporativ idarəetmə ilə qarşılıqlı əlaqələri geniş şəkildə izah olunur. Xüsusilə vergi uçotu ilə maliyyə uçotu arasında olan fərqlər, müəssisə fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə təsir edən amillər və kapitalın formalaşma mexanizmləri elmi-nəzəri məzmun əsasında təhlil edilmişdir.

Rəqəmsallaşmanın yaratdığı yeni uçot imkanları – elektron sənəd dövriyyəsi, ERP sistemləri, onlayn ödəniş mexanizmləri, elektron bankçılıq və digər texnologiyalar da dərslikdə ayrıca bölmələr şəklində işlənmişdir. Rəqəmsal uçot sistemləri yalnız əməliyyatların daha sürətli və dəqiq qeydiyyatını təmin etmir, həm də insan amili ilə bağlı səhvlərin minimuma enməsinə şərait yaradır. Bu isə müəssisələrin daha sabit maliyyə siyasəti qurmasına imkan verir.

Dərslik həmçinin beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan müqayisəli təhlilləri özündə cəmləşdirir. Bu yanaşma oxuculara müasir iqtisadi proseslərin qlobal miqyasda necə formalaşdığını və uçot sistemlərinin müxtəlif ölkələrdə necə tətbiq olunduğunu daha yaxşı anlamağa imkan verir. Mühasibat uçotu yalnız milli çərçivədə deyil, eyni zamanda beynəlxalq səviyyədə iqtisadi münasibətlərin vacib tərkib hissəsidir.

Nəticə etibarilə, bu dərslik tələbələrə, gənc mühasiblərə, eləcə də iqtisadiyyat sahəsində çalışan digər mütəxəssislərə mühasibat uçotu haqqında geniş, sistemli və akademik məlumat təqdim etməyi hədəfləyir. Mətnin orijinallığı, elmi əsaslandırılması, terminlərin dəqiqliyi və praktiki nümunələrlə zənginləşdirilməsi dərsliyə qrif almaq üçün tələb olunan bütün meyarlara cavab verir.

Bu vəsait gələcək mühasiblərin peşəkar bilik və bacarıqlarını inkişaf etdirmək, onları əmək bazarının tələblərinə uyğun hazırlamaq və müasir iqtisadiyyatın çağırışlarına cavab verən kadrlar yetişdirmək məqsədi daşıyır.

I BÖLMƏ. ƏSAS ANLAYIŞLAR VƏ PRİNSİPLƏR

FƏSİL 1. MÜHASİBAT UÇOTUNUN MAHİYYƏTİ VƏ İQTİSADİYYATDA ROLU

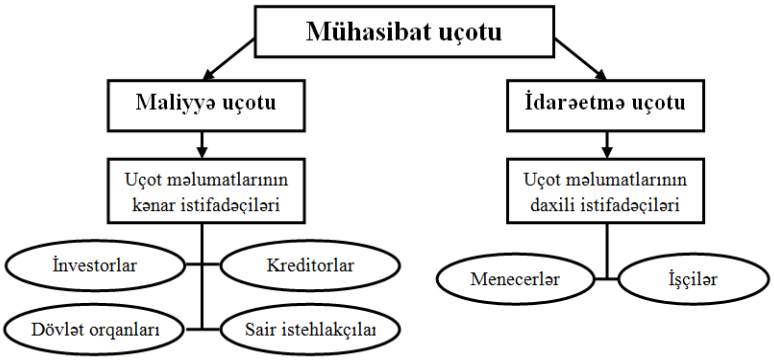
1.1. Mühasibat uçotunun anlayışı

Mühasibat uçotu — müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətini əks etdirən bütün əməliyyatların əvvəlcədən müəyyən olunmuş prinsiplər və qaydalar əsasında sənədləşdirilməsi, sistemləşdirilməsi, ölçülməsi və yekun maliyyə hesabatlarında təqdim edilməsi prosesidir. Bu anlayış özündə həm informasiya sistemini, həm qeydiyyat mexanizmini, həm də analitik təhlil vasitəsini birləşdirir. Mühasibat uçotu təsərrüfat proseslərini ardıcıl şəkildə izləməyə və nəticədə müəssisənin maliyyə vəziyyəti haqqında obyektiv məlumat əldə etməyə imkan verir.

Mühasibat uçotu – müəssisələr və korporasiyalar kimi iqtisadi qurumlar haqqında maliyyə və qeyri-maliyyə məlumatlarının ölçülməsi, işlənməsi və ötürülməsi.

"Mühasib" sözü ərəb sözü olub hesabat aparan,hazırlayan şəxs mənasını verir.

Mühasibat uçotu – idarətmənin maliyyə hərəkətlərini qeyd edən, siniflən-dirən, xüsusiləşdirən və hesabata çevirən bir elmdir.

Bu gün mühasibat uçotu müəssisənin elə bir sahəsidir ki, bu sahədən müəssisə gəlir də əldə edə bilər, zərər də.

İdarə heyətinin vaxtında və düzgün idarəetmə uçotunun məlumatları ilə təmin etməsindən, onların müəssisənin fəaliyyəti ilə bağlı effektiv qərarların qəbul edilməsi asılıdır.

Maliyyə hesabatlarında təqdim olunan müəssisənin maliyyə vəziyyətindən investorların, kreditorların, müştərilərin qərarları asılıdır.

Beləliklə, **idarəetmə, maliyyə və vergi uçotu** sistemlərinin effektiv qurulması son dərəcə vacibdir.

Mühasibat uçotuna biznesin və iqtisadiyyatın dili deyirlər. Bu dil ilə müəssisə-

lərin hazırkı vəziyyətini, onların gələcəyi haqqında proqnozları öyrənmək olar.

Mühasibat uçotu məlumatları ilə maraqlanan tərəflər mühasibat uçotu məlumatlarının istifadəçiləri adlanır. Mühasibat uçotu məlumatlarının istifadəçiləri **2 qrupa** bölünür:

- daxili istifadəçilər (insiders);
- kənar istifadəçilər (outsiders).

Daxili istifadəçiləri – Müəssisə daxilində biznes qərarlarını qəbul etmə səlahiyyətinə malik olan rəhbər, menecer, yaxud sadə işçilər ola bilər.

Kənar istidafəçilər — Kənardan həmin şirkətin maliyyə uçotu məlumatları ilə maraqlanan tərəflər ola bilər.Bu istifadəçilərə investorlar və səhmdarlar, kreditorlar, dövlət vergi orqanları,yaxud istehlakçılara aiddir.

Göstərilən istifadəçilər maliyyə uçotundan aşağıdakı informasiyaları almaqda maraqlıdırlar:

1. İnvestorlar və səhmdarlar,onların nümayəndələri — həyata keçirilən və ya nəzərdə tutulan investisiyaların riskliyi, gəlirliyi və müəssisənin dividend ödəmək qabiliyyəti haqda informasiya;

2. Müəssisənin işçiləri və onların nümayəndələri (həmkarlar ittifaqı və s.) — işverənlərin gəlirliliyi,stabilliyi,iş yerlərini saxlamaq və əmək haqqı ödəyə bilmə imkanı barədə informasiya;

3. Borcverənlər — müəssisənin verilmiş borcları qaytara bilməsi və faizləri ödəyə bilməsi haqqında informasiya;

4. Malsatan və podratçılar,malalan və sifarişçilər — müəssisənin fəaliyyətinin fasiləsizliyi haqqında informasiya;

5. Dövlət orqanları — öz funksiyalarını (resursların yerləşdirilməsi, iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, dövlət siyasətinin hazırlanması və reallaşdırılması,statistik nəzarətin aparılması və s. funksiyalar) həyata keçirmək üçün onlara lazım olan informasiya;

6. Bütövlükdə ictimaiyyət — yerli, regional və dövlət səviyyəsində müəssisənin ictimai rifahını yüksəldilməsində rolu haqqında informasiya.

Mühasibat uçotunun mahiyyəti. Mühasibat uçotu iqtisadi informasiya sisteminin əsas hissəsidir və məqsədi müəssisənin maliyyə vəziyyəti, fəaliyyət nəticələri və pul vəsaitlərinin hərəkəti barədə etibarlı məlumatlar yaratmaqdır. Bu məlumatlar yalnız daxili idarəetmə qərarları üçün deyil, eləcə də xarici istifadəçilər – investorlar, kreditorlar, dövlət qurumları və digər maraqlı tərəflər üçün də zəruridir.

Müəssisədə baş verən hər bir iqtisadi əməliyyat — materialların qəbulu, məhsul istehsalı, satış, əməkhaqqının ödənilməsi, aktivlərin alınması və sair — mühasibat uçotu vasitəsilə ölçülür və rəsmiləşdirilir. Bu səbəbdən mühasibat uçotu müəssisənin "daxili dili", "maliyyə yaddaşı" kimi səciyyələndirilir.

Mühasibat uçotunun əsas komponentləri

1. Sənədləşdirmə – Hər bir təsərrüfat əməliyyatı ilkin sənədlər əsasında rəsmiləşdirilməlidir. Sənədlər əməliyyatların hüquqi əsasını və faktiki baş verdiyini təsdiq edir.

2. Qiymətləndirmə – Aktivlərin, öhdəliklərin, xərclərin və gəlirlərin müəyyən olunmuş uçot prinsiplərinə uyğun olaraq pul ifadəsində ölçülməsidir.

3. Qruplaşdırma və sistemləşdirmə – Bütün əməliyyatlar xüsusi hesablar üzrə qruplaşdırılır və ikili yazılış üsulu ilə uçota alınır.

4. Ümümiləşdirmə – Hesabat dövrünün sonunda toplanmış məlumatlar maliyyə hesabatlarında ümumiləşdirilir.

Mühasibat uçotunun əsas məqsədi təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələrini dəqiq və şəffaf şəkildə əks etdirməkdir. Bununla yanaşı, uçotun bir sıra konkret məqsədləri də mövcuddur:

- Müəssisənin maliyyə vəziyyəti haqqında etibarlı məlumat təmin etmək
- Aktivlər və öhdəliklər üzərində nəzarəti həyata keçirmək
- Menecerlər üçün idarəetmə qərarlarının qəbulunda baza yaratmaq
- Vergi və digər dövlət tələblərinin yerinə yetirilməsi üçün əsas məlumat təmin etmək
- Müəssisənin strateji inkişaf planlarının hazırlanmasına informasiya dəstəyi vermək

Mühasibat uçotu yalnız qeydiyyat prosesi deyil, həm də informasiya sistemidir. Bu sistem mühasiblər tərəfindən daxil edilən məlumatların emalı, təhlili və istifadəçilərə təqdim olunmasını təmin edir. İnformasiya sisteminin keyfiyyəti müəssisənin ümumi idarəetmə keyfiyyətinə bilavasitə təsir edir.

Müasir dövrdə mühasibat uçotu rəqəmsallaşma istiqamətində geniş inkişaf etmişdir. ERP sistemləri, elektron sənəd dövriyyəsi, avtomatlaşdırılmış uçot proqramları uçotun sürətini və etibarlılığını artırmışdır.

Mühasibat uçotunun əsas xüsusiyyətləri

- Davamlılıq: Uçot prosesi fasiləsiz aparılmalıdır.
- Tamlıq: Bütün əməliyyatlar sənədləşdirilməli və uçota alınmalıdır.
- Obyektivlik: Məlumatlar real vəziyyəti əks etdirməlidir.
- Müqayisəlilik: Eyni qaydalarla aparılan uçot müxtəlif dövrlərin nəticələrini müqayisə etməyə imkan verir.
- Dəqiqlik: Hesablamalar səhvsiz və düzgün aparılmalıdır.
- Şəffaflıq: Uçot məlumatları anlaşılan və yoxlana bilən olmalıdır.

Mühasibat uçotu təşkilatın fəaliyyətinin hər bir mərhələsində mühüm rol oynayır. Onun əhəmiyyəti aşağıdakılarda özünü göstərir:

- Müəssisənin iqtisadi vəziyyətinin real qiymətləndirilməsində
- Risklərin müəyyən edilməsində
- Xərclərin optimallaşdırılmasında
- İnvestisiya qərarlarının əsaslandırılmasında
- Dövlət nəzarətinin təmin edilməsində

Bu səbəbdən mühasibat uçotu istənilən təşkilatın dayanıqlı inkişafının əsas şərtlərindən biridir.

Mühasibat uçotu iqtisadiyyatın və biznes fəaliyyətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, müəssisənin təsərrüfat-maliyyə proseslərini əks etdirən əsas informasiya

mənbəyi kimi çıxış edir. Müasir iqtisadi münasibətlər sistemində heç bir təşkilat, müəssisə və ya kommersiya qurumu mühasibat uçotu olmadan fəaliyyət göstərə bilməz. Çünki mühasibat uçotu müəssisənin maliyyə vəziyyətini, fəaliyyət nəticələrini və iqtisadi potensialını obyektiv şəkildə əks etdirən yeganə sistemli mexanizmdir.

Mühasibat uçotu — müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətini əks etdirən bütün əməliyyatların əvvəlcədən müəyyən edilmiş uçot prinsipləri və normativ qaydalar əsasında sənədləşdirilməsi, ölçülməsi, qeydiyyata alınması, sistemləşdirilməsi, qruplaşdırılması və yekun maliyyə hesabatlarında ümumiləşdirilməsi prosesidir. Bu proses nəticəsində formalaşan uçot məlumatları müəssisənin maliyyə vəziyyəti, gəlirləri, xərcləri, mənfəəti və zərəri haqqında etibarlı və müqayisəolunan informasiya yaradır.

Elmi baxımdan mühasibat uçotu yalnız texniki qeydiyyat prosesi deyil, eyni zamanda iqtisadi informasiyanın formalaşdırılması, emalı və təhlili ilə məşğul olan kompleks elmi-praktiki sistemdir. Bu sistem müəssisə daxilində baş verən bütün iqtisadi hadisələri ardıcıl və fasiləsiz şəkildə izləməyə imkan verir və onların maliyyə nəticələrini ölçməyə şərait yaradır.

Mühasibat uçotu ümumi iqtisadi informasiya sisteminin əsas tərkib hissəsidir. İqtisadiyyatın makro və mikro səviyyələrində qəbul edilən qərarların əksəriyyəti bilavasitə mühasibat uçotu məlumatlarına əsaslanır. Müəssisə səviyyəsində bu məlumatlar idarəetmə qərarlarının qəbulunda, dövlət səviyyəsində isə statistik təhlil, vergi siyasəti və iqtisadi tənzimləmə məqsədləri üçün istifadə olunur.

Müəssisədə baş verən hər bir iqtisadi əməliyyat — xammalın və materialların alınması, istehsal prosesi, məhsulun satışı, xidmətlərin göstərilməsi, əməkhaqqının hesablanması və ödənilməsi, əsas vəsaitlərin əldə edilməsi və silinməsi — mühasibat uçotu vasitəsilə ölçülür və sənədləşdirilir. Bu baxımdan mühasibat uçotu müəssisənin "maliyyə yaddaşı", "daxili dili" və "iqtisadi pasportu" kimi səciyyələndirilir.

Müasir dövrdə mühasibat uçotu sürətlə rəqəmsallaşma istiqamətində inkişaf edir. Avtomatlaşdırılmış uçot proqramları, ERP sistemləri və elektron sənəd dövriyyəsi uçot proseslərini daha operativ və etibarlı etmişdir. Bu isə mühasibat uçotunun analitik imkanlarını genişləndirmiş, onun strateji əhəmiyyətini daha da artırmışdır.

Beləliklə, mühasibat uçotu müəssisənin iqtisadi fəaliyyətini əks etdirən, idarəetmə və qərar qəbuletmə proseslərinin əsasını təşkil edən kompleks informasiya və idarəetmə sistemidir. Onun düzgün təşkili müəssisənin dayanıqlı inkişafının, maliyyə sabitliyinin və rəqabət qabiliyyətinin əsas şərtlərindən biridir.

1.2. Mühasibat uçotunun funksiyaları

Müasir iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi olan mühasibat uçotu istənilən təsərrüfat subyektinin səmərəli idarə olunmasında mühüm rol oynayır. İqtisadi fəaliyyətin mürəkkəbləşdiyi, bazar münasibətlərinin sürətlə inkişaf etdiyi və

rəqabət mühitinin gücləndiyi şəraitdə müəssisələrin düzgün və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməsi üçün dəqiq, operativ və etibarlı maliyyə informasiyasına ehtiyacı daha da artmışdır. Bu informasiyanın formalaşdırılması və idarəedici subyektlərə çatdırılması isə məhz mühasibat uçotunun funksiyaları vasitəsilə təmin olunur.

Mühasibat uçotu sadəcə əməliyyatların qeydiyyat və sənədləşdirmə vasitəsi olmaqla kifayətlənmir. O, eyni zamanda müəssisənin fəaliyyətinə dair ətraflı təhlil aparmaq, gələcək planları hazırlamaq, fəaliyyətin nəticələrini qiymətləndirmək və hüquqi hesabatlılıq öhdəliklərini yerinə yetirmək baxımından da əhəmiyyətli vasitədir.

Mühasibat uçotu müəssisənin idarə olunmasında strateji əhəmiyyətə malik olan informasiya sistemidir və bir sıra mühüm funksiyaları yerinə yetirir. Bu funksiyalar müəssisənin fəaliyyətinin planlaşdırılması, idarə edilməsi, nəzarəti və qiymətləndirilməsi üçün zəruri olan məlumatların formalaşdırılmasına xidmət edir. Hər bir funksiya uçot sisteminin strukturunda ayrılmaz yer tutur və uçot prosesinin bütövlüyünü təmin edir.

Aşağıda mühasibat uçotunun əsas funksiyaları geniş izah olunur:

1. İnformasiya funksiyası. İnformasiya funksiyası mühasibat uçotunun əsas və ən mühüm funksiyası hesab olunur. Çünki uçotun başlıca məqsədi müəssisənin təsərrüfat fəaliyyəti haqqında dəqiq, vaxtında və obyektiv məlumat təqdim etməkdir.

Bu funksiya çərçivəsində mühasibat uçotu:

- Aktivlər, öhdəliklər, kapital, gəlir və xərclər haqqında tam məlumat yaradır
- İstifadəçilərə (menecerlərə, investorlara, kreditorlara, dövlət qurumlarına və s.) qərarvermə üçün əsas informasiya verir
- Maliyyə hesabatlarının hazırlanması üçün faktiki məlumat bazası formalaşdırır

İnformasiya funksiyası olmadan müəssisənin fəaliyyətinə dair heç bir analitik və idarəetmə qərarı qəbul edilə bilməz.

2. Nəzarət funksiyası. Mühasibat uçotu müəssisənin maddi, əmək və maliyyə ehtiyatları üzərində nəzarətin həyata keçirilməsində əsas vasitələrdən biridir. Bu funksiya vasitəsilə nəzarət edilir:

- Aktivlərin qorunmasına
- Material ehtiyatlarının düzgün istifadəsinə
- Kassa və bank əməliyyatlarının qanunvericiliyə uyğunluğuna
- Maliyyə intizamına və təsərrüfat nizam-intizamına

Nəzarət funksiyası həmçinin müəssisənin daxili audit mexanizminin gücləndirilməsinə və risklərin azaldılmasına xidmət edir.

3. Tənzimləmə funksiyası. Mühasibat uçotu müəssisənin təsərrüfat əməliyyatlarının düzgün tənzimlənməsini təmin edir. Bu funksiya normativ sənədlər — qanunlar, mühasibat standartları, vergi məcəlləsi, maliyyə siyasəti sənədləri əsasında həyata keçirilir.

Tənzimləmə funksiyasının əsas istiqamətləri:

- Təsərrüfat əməliyyatlarının normativ tələblərə uyğun rəsmiləşdirilməsi
- Müəssisənin daxili maliyyə prosedurlarının tətbiqi
- Uçot siyasətinin formalaşdırılması və icrası
- Maliyyə hesabatlarının standardlara uyğun hazırlanması

Bu funksiya olmadan uçot sisteminin vahidlik və müqayisəlilik prinsipləri pozular.

4. Təhlil funksiyası. Mühasibat uçotu yalnız məlumat toplayan mexanizm deyil, həm də analitik qiymətləndirmə üçün əsas mənbədir. Təhlil funksiyası vasitəsilə müəssisənin maliyyə nəticələri araşdırılır və iqtisadi qərarların qəbuluna əsas yaradılır.

Təhlil funksiyası çərçivəsində həyata keçirilir:

- Maliyyə göstəricilərinin dinamik təhlili
- Gəlirlilik, likvidlik və maliyyə sabitliyi göstəricilərinin hesablanması
- Xərclərin struktur təhlili
- Mənfəətliliyin artırılması üçün təkliflərin formalaşdırılması

Bu funksiya nəticəsində müəssisənin güclü və zəif tərəfləri müəyyən edilir.

5. Hesabat funksiyası. Mühasibat uçotunda toplanmış məlumatlar sonda maliyyə hesabatlarında ümumiləşdirilir. Hesabat funksiyası müəssisənin fəaliyyətini xarici və daxili istifadəçilərə təqdim etməyə imkan yaradır.

Bu funksiya çərçivəsində hazırlanan əsas hesabatlar:

- Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat (Balans)
- Mənfəət və zərər haqqında hesabat
- Pul vəsaitlərinin hərəkəti haqqında hesabat
- Kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat

Hesabatlar vasitəsilə müəssisənin nəticələri müxtəlif dövrlər üzrə müqayisə edilir və analitik qərarlar qəbul edilir.

6. Planlaşdırma funksiyası. Mühasibat uçotundan əldə edilən məlumatlar müəssisənin gələcək fəaliyyətinin planlaşdırılması üçün baza rolunu oynayır. Planlaşdırma funksiyası aşağıdakılara imkan verir:

- Büdcə və maliyyə proqnozlarının hazırlanması
- Xərclərin optimallaşdırılması
- Gəlirlərin artırılması istiqamətində strategiyaların qurulması
- İnvestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi

Bu funksiya müəssisənin strateji inkişafına bilavasitə təsir edir.

7. Müqayisə funksiyası. Mühasibat uçotu müxtəlif dövrlər və müəssisələr arasında maliyyə göstəricilərinin müqayisəsinə imkan yaradır. Bu funksiya standartların tətbiqi və eyni metodologiyanın istifadəsi nəticəsində təmin edilir.

Müqayisə funksiyası vasitəsilə:

- Müəssisənin əvvəlki dövrlə nəticələri müqayisə olunur
- Rəqib müəssisələrin göstəriciləri ilə müqayisə aparılır
- İstehsal və satış dinamikası qiymətləndirilir

Bu müqayisələr idarəetmə baxımından daha dəqiq qərarların qəbulunu təmin edir.

8. Proqnozlaşdırma funksiyası.Mühasibat məlumatları əsasında müəssisənin gələcək inkişaf istiqamətləri proqnozlaşdırılır. Bu funksiya xüsusilə uzunmüddətli investisiya planlarında mühüm rol oynayır.

Proqnozlaşdırma aşağıdakılara əsaslanır:

- Xərclərin və gəlirlərin trend analizi
- Likvidlik proqnozu
- Aktivlərin amortizasiya planı
- Risklərin qiymətləndirilməsi

Mühasibat uçotunun funksiyaları onun iqtisadi informasiya sistemində nə qədər əhəmiyyətli və çoxşaxəli rol oynadığını göstərir. Bu funksiyalar bir-biri ilə sıx bağlı olub, müəssisənin maliyyə idarəetməsinin bütövlüyünü təmin edir.

1.3. Mühasibat uçotunun təsnifatı

Müasir dövrdə mühasibat uçotu yalnız sadə qeydiyyat sistemi deyil, eyni zamanda idarəetmə, nəzarət, planlaşdırma və iqtisadi təhlil funksiyalarını da yerinə yetirən kompleks bir informasiya sistemidir. Mühasibat uçotunun müxtəlif istiqamətlərdə funksional əhəmiyyət kəsb etməsi onun təsnifləşdirilməsini**,** yəni fərqli məqsəd və vəzifələrə uyğun olaraq növlərə ayrılmasını zəruri edir. Bu təsnifat mühasibat uçotunun daha səmərəli və məqsədyönlü tətbiqinə şərait yaradır, istifadəçilərin tələbatına uyğun hesabatların formalaşdırılmasını asanlaşdırır.

Uçotun təsnifləşdirilməsi, onun məqsədinə, istifadəçilərin tələblərinə, tətbiq sahəsinə, məzmun və formalarına görə həyata keçirilir. Hər bir təsnifat növü mühasibat uçotunun müxtəlif aspektlərini əhatə edir və konkret iqtisadi məqsədlərə xidmət edir. Məsələn, maliyyə uçotu xarici istifadəçilər üçün şəffaflıq və hesabatlılıq funksiyasını daşıdığı halda, idarəetmə uçotu müəssisə rəhbərliyinin qərarvermə proseslərini dəstəkləyir. Vergi uçotu isə dövlətin maliyyə nəzarəti funksiyalarını yerinə yetirmək üçün əsas vasitə rolunu oynayır.

Bundan əlavə, mühasibat uçotu forma və texnologiyasına görə də müxtəlif növlərə bölünür. Ənənəvi əl ilə aparılan uçot müasir dövrdə yerini elektron və avtomatlaşdırılmış uçot sistemlərinə verməkdədir ki, bu da sürət, dəqiqlik və çevikliyə imkan yaradır. Eyni zamanda uçot sistemləri əhatə dairəsinə**,** sintetik və analitik səviyyəsinə**,** məzmununa görə də fərqlənə bilər.

Mühasibat uçotunun düzgün təsnif edilməsi yalnız nəzəri baxımdan deyil, həm də praktiki baxımdan olduqca vacibdir. Bu, müəssisənin hüquqi və iqtisadi öhdəliklərinin müəyyənləşdirilməsi, düzgün qərarların qəbul edilməsi və informasiya axınının idarə olunması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mühasibat uçotunun təsnifatı, həmçinin uçot sisteminin strukturlaşdırılması, mütəxəssislərin fəaliyyət istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi və resursların optimal bölüşdürülməsi üçün də mühüm əsas yaradır.

Mühasibat uçotu mürəkkəb və çoxşaxəli bir sistem olduğuna görə, müəssisənin fəaliyyətinin müxtəlif sahələrini əhatə edən bir neçə istiqamətə bölünür. Bu təsnifat uçot məlumatlarının istifadəçilərinə, informasiya tələblərinə, hüquqi normalara və

idarəetmə səviyyələrinə əsaslanır. Mühasibat uçotunun düzgün təsnif edilməsi onun tətbiqində aydınlıq yaradır və uçot prosesini daha sistemli şəkildə qurmağa imkan verir.

Ümumilikdə mühasibat uçotu aşağıdakı əsas növlərə bölünür:

1. Maliyyə uçotu (Financial Accounting)

Maliyyə uçotu — müəssisənin maliyyə fəaliyyətini xarici istifadəçilər üçün ümumiləşdirilmiş formada əks etdirən uçot növüdür. Burada məqsəd şəffaf və obyektiv maliyyə hesabatları tərtib edərək investorlara, kreditorlara, dövlət qurumlarına və digər maraqlı tərəflərə məlumat təqdim etməkdir.

Maliyyə uçotunun əsas xüsusiyyətləri:

- BMHS/IFRS standartlarına uyğun aparılır
- Maliyyə hesabatlarının hazırlanmasına yönəlmişdir
- Tarixi məlumatlara əsaslanır
- Beynəlxalq müqayisəliliyi təmin edir
- Xarici istifadəçilər üçün informasiya yaradır

Bu növ uçot müəssisənin nə qədər gəlir əldə etdiyini, hansı aktivlərə malik olduğunu, hansı borclarının olduğunu və ümumi maliyyə sabitliyini göstərir.

2. İdarəetmə uçotu (Management Accounting)

İdarəetmə uçotu müəssisənin daxili idarəetmə ehtiyaclarına xidmət edən uçot sistemidir. Onun əsas məqsədi menecerləri planlaşdırma, nəzarət, analitik təhlil və qərarvermə prosesləri üçün zəruri olan informasiya ilə təmin etməkdir.

İdarəetmə uçotunun əsas xüsusiyyətləri:

- Daxili istifadəçilərə (menecerlərə) yönəlib
- Gələcək proqnozlar, büdcələr, xərclərin təhlili ilə bağlıdır
- Standartlarla məhdudlaşmır, müəssisənin öz siyasəti ilə müəyyən edilir
- Operativ və detallı məlumat təqdim edir
- Xərclərin kalkulyasiyası, istehsal proseslərinin səmərəliliyi və rentabellik təhlilini əhatə edir

İdarəetmə uçotu müəssisənin strateji və operativ idarəetməsində əsas alət kimi çıxış edir.

3. Vergi uçotu (Tax Accounting)

Vergi uçotu dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş vergi qanunvericiliyinə uyğun olaraq aparılan uçot növüdür. Onun məqsədi müəssisənin vergitutma obyektini düzgün müəyyən etmək, vergiləri hesablamaq və vaxtında ödəməkdir.

Vergi uçotunun xüsusiyyətləri:

- Tamamilə dövlət vergi qanunvericiliyinə əsaslanır
- Vergilərin düzgün hesablanmasını təmin edir
- Vergi qeydiyyatı üçün xüsusi sənədlər və formalar tələb edir
- Maliyyə uçotu ilə müəyyən oxşarlıqları olsa da, metodologiyası fərqlidir

Vergi uçotu yalnız dövlət orqanlarının tələblərini ödəmək məqsədilə aparılır.

4. Operativ uçot

Operativ uçot müəssisənin gündəlik fəaliyyətini yerində və dərhal izləmək məqsədi daşıyır. Bu uçot ən operativ informasiyanı təqdim edir və adətən istehsal

prosesində, anbar təsərrüfatında, satış sistemində istifadə olunur.

Operativ uçotun xüsusiyyətləri:

- Real vaxtda məlumat verir
- Qeydlər çox vaxt şifahi və ya elektron formada aparılır
- Tez-tez sertifikatlaşdırılmır və formal sənədləşmə tələb olunmur
- İdarəetmə qərarlarının operativliyini artırır

Bu uçot növü, xüsusilə böyük istehsal müəssisələrində biznes proseslərinin fasiləsiz idarə olunması üçün mühümdür.

5. Statistika uçotu

Statistika uçotu müəssisənin fəaliyyətinə dair kəmiyyət göstəricilərinin toplanması, emalı və təhlili ilə məşğul olur. Bu uçot növü iqtisadi-təsərrüfat proseslərinin dinamikasını və meyllərini daha geniş miqyasda qiymətləndirməyə imkan verir.

Xüsusiyyətləri:

- Statistik metodlarla məlumatların ümumiləşdirilməsi
- Orta göstəricilərin, indekslərin, dinamika sıralarının hesablanması
- İqtisadi tədqiqatlarda istifadə edilməsi
- Dövlət statistika orqanlarına hesabat təqdim olunması

Statistika uçotu həm mikro, həm makro səviyyədə iqtisadi prosesləri izah edir.

6. Daxili audit və nəzarət uçotu

Bu uçot növü müəssisə daxilində fəaliyyətlərin düzgünlüyünü qiymətləndirmək və riskləri müəyyənləşdirmək üçün aparılır. Daxili audit uçotu sisteminin səmərəliliyini yoxlayır və inkişaf etdirilməsi üçün tövsiyələr verir.

Xüsusiyyətləri:

- Uçot sisteminin şəffaflığını qiymətləndirir
- Risklərin müəyyən edilməsinə kömək edir
- Normativ uyğunsuzluqların aşkarlanmasını təmin edir
- İdarəetmə qərarlarının effektivliyinə təsir göstərir

7. Sosial və ekoloji uçot

Müasir dövrdə müəssisələr sosial məsuliyyət və ekoloji davamlılıq sahəsində də hesabatlılıq tələb edir. Bu uçot növü sosial və ekoloji fəaliyyətlərin ölçülməsi və hesabatlılığını təmin edir.

Əhatə edir:

- Karbon emissiyaları
- Resurslardan istifadə göstəriciləri
- Korporativ sosial məsuliyyət xərcləri
- Dayanıqlı inkişaf üzrə hesabatlar

Bu uçot sahəsi qlobal iqtisadiyyatda getdikcə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1.4. Azərbaycan və beynəlxalq mühasibat uçotunun inkişaf mərhələləri

Mühasibat uçotu istənilən iqtisadi sistemin əsas struktur elementlərindən biri olub, iqtisadi münasibətlərin şəffaflığını, nəzarətini və idarə edilməsini təmin edən mühüm bir mexanizmdir. Qədim dövrlərdən bu günə qədər mühasibat uçotu insan cəmiyyətinin iqtisadi həyatında mühüm rol oynamış, zaman-zaman iqtisadi müna-

sibətlərin inkişafı ilə bağlı olaraq təkmilləşmişdir.

Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotunun formalaşması və inkişafı prosesi, ölkənin ictimai-siyasi, iqtisadi və hüquqi sistemində baş verən dəyişikliklərlə sıx şəkildə bağlı olmuşdur. Sovet dövründə tətbiq olunan mərkəzləşdirilmiş planlı iqtisadiyyata əsaslanan mühasibat sistemi, müstəqillik dövründə bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun olaraq yenidən qurulmuşdur. Müstəqillik əldə edildikdən sonra beynəlxalq maliyyə sistemlərinə inteqrasiya zərurəti, mühasibat uçotunun da beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını vacib etmişdir.

Beynəlxalq mühasibat uçotu isə qloballaşan dünyada müxtəlif ölkələrdə fəaliyyət göstərən müəssisələr arasında maliyyə informasiyasının müqayisəliliyini, şəffaflığını və etibarlılığını təmin etmək məqsədilə formalaşmışdır. Bu sahədə **Beynəlxalq Mühasibat Standartları (IAS) və Beynəlxalq Maliyyə Hesabatlarının Standartları (IFRS)** önəmli rol oynayır. Bu standartlar dünyanın əksər ölkələrində maliyyə hesabatlarının vahid əsasda hazırlanmasına şərait yaradır və investorlar üçün informasiyanın əlçatanlığını artırır.

Azərbaycan da bu prosesdən kənarda qalmamış, xüsusən 2004-cü ildən etibarən IFRS-lərin tətbiqinə keçid, ölkədə maliyyə hesabatlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi və beynəlxalq investorlar üçün cəlbedici mühitin yaradılması baxımından mühüm addım olmuşdur. Bu keçid təkcə texniki dəyişikliklərlə deyil, eyni zamanda mühasibat kadrlarının beynəlxalq standartlar üzrə tədrisi və peşəkar inkişafı ilə də müşayiət olunmuşdur.

Nəticə etibarilə, həm Azərbaycan, həm də beynəlxalq səviyyədə mühasibat uçotunun inkişaf mərhələlərinin öyrənilməsi, bu sahədə aparılan islahatların mahiyyətini dərk etmək və müasir çağırışlara uyğun düzgün qərarlar qəbul etmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır.

Mühasibat uçotunun inkişafı bəşər sivilizasiyasının iqtisadi və sosial tərəqqisi ilə bilavasitə bağlıdır. Sərvətlərin qorunması, istehsalın idarə olunması, ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və dövlətin vergi sisteminin formalaşması uçotun yaranmasına və təkmilləşməsinə səbəb olmuşdur. Bu inkişaf həm dünya miqyasında, həm də Azərbaycan kontekstində mərhələli şəkildə baş vermişdir.

1. Qədim dövr (e.ə. IV–I minilliklər)

Mühasibat uçotunun ilkin formaları qədim Mesopotamiya, Misir və Çin sivilizasiyalarında meydana çıxmışdır. Bu dövrdə uçotun əsas məqsədi:

- Məhsul və ərzaq ehtiyatlarının qeydiyyatı
- Vergilərin hesablanması
- Xərclərin və gəlirin təyini
- Dövlət təsərrüfatının idarə olunması idi

Qədim Şumer və Babilistan şəhərlərində gil lövhələrdə aparılan uçot qeydləri bu sahənin dünyanın ən qədim sistemlərindən biri olduğunu təsdiqləyir.

2. Orta əsrlər (V–XV əsrlər)

Ticarətin genişlənməsi və bazar münasibətlərinin inkişafı uçotun daha sistemli formasına keçidə səbəb oldu. Bu dövrdə:

- Təklif-tələb mexanizmi formalaşdı

- Ticarət karvanları və dəniz ticarəti yayıldı
- İlk kommersiya təşkilatları yarandı

Ən mühüm nailiyyət kimi ikili yazılış sistemi XIII–XV əsrlərdə İtaliyada meydana çıxmış və 1494-cü ildə Luka Paçolinin "Hesablar haqqında traktat" əsərində təsvir edilmişdir. Bu hadisə müasir mühasibat uçotunun başlanğıcı hesab olunur.

3. Sənaye İnqilabı dövrü (XVIII–XIX əsrlər)

Sənaye İnqilabı müəssisələrin sayını və istehsal miqyasını artırdı. Bu isə daha dəqiq uçot sisteminə ehtiyacı gücləndirdi. Bu dövrdə:

- Amortizasiya anlayışı formalaşdı
- Kapital və borcların idarə olunması üçün yeni mexanizmlər yarandı
- Hesablar sisteminin strukturu inkişaf etdi
- Audit və maliyyə nəzarəti yaranmağa başladı

Bu mərhələ mühasibat uçotunun elmi əsaslara söykənən müstəqil sahəyə çevrilməsi ilə xarakterizə olunur.

4. XX əsr – Beynəlxalq standartlaşdırma dövrü

XX əsrin ortalarından başlayaraq qloballaşma prosesləri mühasibat uçotunun vahid standartlar əsasında qurulmasını zəruri etdi.

Bu dövrdə:

- 1973-cü ildə Beynəlxalq Mühasiblər Komitəsi (IASC) yaradıldı
- İlk beynəlxalq standartlar – IAS seriyası qəbul edildi
- 2001-ci ildə Komitə Beynəlxalq Hesabat Standartları Şurası (IASB) kimi yenidən təşkil olundu
- IFRS (BMHS) beynəlxalq miqyasda qəbul edilən əsas hesabat standartı səviyyəsinə yüksəldi

Hazırda 140-dan çox ölkə IFRS standartlarından istifadə edir.

5. XXI əsr – Rəqəmsal transformasiya dövrü

Müasir dövrdə mühasibat uçotu sürətlə rəqəmsal sistemlərə keçir:

- ERP proqramları (SAP, 1C, Oracle və s.)
- Elektron sənəd dövriyyəsi
- Süni intellektlə inteqrasiya
- Elektron audit
- Onlayn hesabatlılıq

Bu dövr mühasibat uçotunun yüksək texnoloji mərhələyə qədəm qoyması ilə xarakterizə olunur.

II. Azərbaycan mühasibat uçotunun inkişaf mərhələləri

Azərbaycanın mühasibat uçotu da uzunmüddətli tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Bu inkişafı aşağıdakı mərhələlər üzrə təsnif etmək mümkündür:

1. Qədim və orta əsr dövrü

Azərbaycan ərazisində mühasibat uçotunun ilkin formaları qədim Albaniya və Atropatena dövlətlərində vergi və xərac sistemində özünü göstərmişdir. Ticarət karvanlarının, ipək yolunun və zərdüştilik məbədlərinin təsərrüfat idarəçiliyində uçot aparıldığı məlumdur.

Orta əsrlərdə:

- Şirvanşahlar dövləti
- Qarabağ xanlığı
- Şəki xanlığı
- Bakı liman-ticarət mərkəzləri

maddi sərvətlərin uçotunu aparmaq üçün xüsusi yazı sistemlərindən istifadə etmişlər.

2. XIX əsr – Rusiya İmperiyası dövrü

1828-ci ildən sonra ölkə iqtisadi sistemində rus mühasibat metodları tətbiq olunmağa başladı. Bu dövrdə:

- Neft sənayesinin inkişafı uçotun rəsmi şəkildə aparılmasına təkan verdi
- İlk mühasibat sənədləşməsi qaydaları tətbiq olundu
- Xarici şirkətlərin (Nobel, Rotşild və s.) daxil olması ilə yeni uçot mədəniyyəti formalaşdı

3. SSRİ dövrü (1920–1991)

Sovet dönəmində uçot tam mərkəzləşdirilmiş qaydada aparılırdı. Bu mərhələdə:

- Bütün müəssisələr üçün vahid hesablar planı müəyyən edilmişdi
- Uçot ciddi normativ aktlarla tənzimlənirdi
- Analitik uçot geniş tətbiq olunurdu
- Dövlət nəzarəti yüksək idi

Əsas məqsəd müəssisənin rentabelliyini yox, planın yerinə yetirilməsini təmin etmək idi.

4. Müstəqillik dövrü (1991–2000)

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyat bazar münasibətlərinə keçid etdi və bu, mühasibat uçotunun yeni prinsiplərlə qurulmasını tələb etdi.

Bu dövrdə:

- Milli mühasibat qanunvericiliyi formalaşmağa başladı
- İlk "Mühasibat uçotu haqqında" Qanun qəbul edildi
- Qərb modellərinə keçid istiqamətində addımlar atıldı

5. BMHS-ə keçid dövrü (2000-ci ildən sonra)

2004-cü ildə yeni "Mühasibat uçotu haqqında" Qanun qəbul edildi və bu qanunla:

- Mühasibat uçotu beynəlxalq standartlar əsasında aparılmağa başladı
- Böyük şirkətlər üçün BMHS tətbiqi məcburi edildi
- Kiçik və orta müəssisələr üçün sadələşdirilmiş uçot sistemi yaradıldı
- Maliyyə hesabatlarının şəffaflığı və müqayisəliliyi artırıldı

2008-ci ildən etibarən dövlət müəssisələrində də İPSAS (beynəlxalq dövlət sektoru standartları) tətbiqinə başlanıldı.

6. Rəqəmsal iqtisadiyyat dövrü (2015–hazırkı dövr)

Mühasibat uçotu Azərbaycanda da sürətlə rəqəmsallaşır. Hazırda:

- Elektron vergi sistemi (e-gov, e-bəyannamə)
- Onlayn kassa aparatı

- ERP proqramlarının geniş tətbiqi
- Elektron sənədləşmə
- Xidmətlərin rəqəmsal platformalara keçirilməsi uğurla həyata keçirilir.

Nəticə. Azərbaycan və dünya mühasibat uçotu oxşar inkişaf mərhələlərindən keçərək bu gün vahid beynəlxalq metodologiya üzərində formalaşmışdır. Bu inkişaf həm iqtisadiyyatın tələblərinə, həm də texnoloji yeniliklərə uyğun olaraq davam etməkdədir. Müasir mühasibat uçotu yüksək texnologiya və beynəlxalq standartların sintezindən ibarət olan dinamik bir sistemə çevrilmişdir.

TAPŞIRIQLAR

Tapşırıq 1. (Nəzəri izah)

"Mühasibat uçotu müəssisənin informasiya sistemi kimi" mövzusunu izah edin. Uçotun informasiya funksiyası idarəetmə prosesinə necə təsir edir?

Tapşırıq 2. (Təhlil)

Aşağıdakı ifadələrdən hansıları maliyyə uçotuna, hansıları idarəetmə uçotuna aid olduğunu müəyyən edin:

1. Gələcək dövrlər üçün istehsal xərclərinin büdcəsi
2. Balans hesabatı
3. Strateji qərarların qəbulunda istifadə olunan daxili məlumatlar
4. Mənfəət və zərər hesabatı
5. Xərclərin kalkulyasiyası
6. Xarici istifadəçilər üçün hazırlanan hesabatlar

Tapşırıq 3. (Uyğunlaşdırma)

Aşağıdakı funksiyaları uyğunlaşdırın:

Funksiya	Təsviri
a) Nəzarət	1. Maliyyə məlumatlarının ümumiləşdirilməsi
b) Planlaşdırma	2. Aktivlərin qorunması, intizama riayət
c) Hesabat	3. Büdcələrin hazırlanması
d) Təhlil	4. Gəlirlilik və likvidlik göstəricilərinin hesablanması

Tapşırıq 4. (Tətbiqi) Misal: Müəssisə sentyabr ayı ərzində aşağıdakı əməliyyatları həyata keçirmişdir:

- 10 000 manatlıq material alınıb.
- 5 000 manat əməkhaqqı ödənilib.
- Hazır məhsulun 8 000 manatlıq hissəsi satılıb.

Bu əməliyyatların mühasibat uçotu baxımından təsnifatını aparın:

- aktivlərə təsiri
- öhdəliklərə təsiri

- gəlir və xərclərə təsiri qeyd edin.

Tapşırıq 5. (Qısa esse)

"Mühasibat uçotunun inkişafına rəqəmsal texnologiyaların təsiri" mövzusunda 1 səhifəlik esse yazın.

Tapşırıq 6. (Tarixi təhlil)

Beynəlxalq uçotun inkişaf mərhələlərindən birini seçərək (məsələn, sənaye inqilabı dövrü) onun mühasibat uçotuna təsirini geniş təhlil edin.

Tapşırıq 7. (Azərbaycan təcrübəsi)

Azərbaycanın BMHS-ə keçid prosesi hansı mərhələlərdən ibarət olmuşdur? Əsas islahatları xronoloji ardıcıllıqla qeyd edin.

Tapşırıq 8. (Sxem qurmaq)

Mühasibat uçotunun əsas funksiyalarını sxem şəklində tərtib edin:

- informasiya
- nəzarət
- tənzimləmə
- təhlil
- hesabat
- planlaşdırma
- müqayisə
- proqnozlaşdırma

Tapşırıq 9. (Qarşılaşdırma)

Maliyyə uçotu və vergi uçotunun oxşar və fərqli cəhətlərini cədvəl formasında təqdim edin.

Tapşırıq 10. (Analitik düşünmə)

İkili yazılış sistemi mühasibat uçotunun hansı üstünlüklərini təmin edir? Ən az 6 üstünlük göstərin.

Tapşırıq 11. (Senzitivlik analizi)

Müəssisədə xərclərin artması idarəetmə uçotunun hansı məlumatlarını daha kritik edir? Ən az 4 misal göstərin.

Tapşırıq 12. (Hesablamalı)

Aşağıdakı məlumatlara əsasən müəssisənin ümumi xərclərini və mənfəətini müəyyən edin:

- Satışdan gəlir: 25 000 manat
- Material xərci: 8 000 manat
- Əməkhaqqı: 5 500 manat
- Amortizasiya: 2 000 manat
- Digər xərclər: 1 500 manat

Tapşırıq 13. (Düşüncə xəritəsi)

"Mühasibat uçotunun təsnifatı" mövzusunda düşüncə xəritəsi hazırlayın.

TAPŞIRIQ 14. (Əsaslandırma)

Nə üçün müasir müəssisələr idarəetmə uçotunun məlumatlarına maliyyə uçotunun məlumatlarından daha çox ehtiyac duya bilir?

Tapşırıq 15. (Case-study)

"AzTrade" MMC idarəetmə uçotunu tətbiq etmədən fəaliyyət göstərir və nəticədə:

- xərclər yüksəkdir,
- istehsal planlamasında uyğunsuzluq yaranır,
- satış strategiyası düzgün qurulmur.

Bu vəziyyəti təhlil edin və idarəetmə uçotunun tətbiqinin müəssisəyə verə biləcəyi 5 üstünlüyü qeyd edin.

TEST SUALLARI

1. Mühasibat uçotunun əsas məqsədi nədir?
A) Vergiləri azaltmaq
B) Müəssisənin maliyyə nəticələrini gizlətmək
C) Təsərrüfat əməliyyatlarını sistemləşdirib məlumat yaratmaq
D) Yalnız dövlət orqanlarını məlumatlandırmaq
E) Yalnız audit üçün məlumat hazırlamaq

2. Maliyyə uçotunun əsas istifadəçiləri kimlərdir?
A) Menecerlər
B) Daxili əməkdaşlar
C) Xarici istifadəçilər
D) Texniki işçilər
E) Marketinq mütəxəssisləri

3. İdarəetmə uçotu daha çox kimə xidmət edir?
A) Xarici istifadəçilərə
B) Vergi orqanlarına
C) Daxili idarəedicilərə
D) Auditorlara
E) Kredit təşkilatlarına

4. İkili yazılış sistemi ilk dəfə hansı ölkədə tətbiq olunmuşdur?
A) Fransa
B) Çin
C) Misir
D) İtaliya
E) Türkiyə

5. Mühasibat uçotunun informasiya funksiyası nəyi təmin edir?
A) Vergi ödənişlərinin azaldılması
B) Təsərrüfat əməliyyatlarının gizlədilməsi
C) İdarəetmə üçün məlumatın yaranması
D) Yalnız audit məqsədləri
E) Məhkəmə prosesləri

6. Aşağıdakılardan hansı mühasibat uçotunun funksiyası deyil?
A) Tənzimləmə
B) İnformasiya
C) Məhsul istehsalı

D) Nəzarət
E) Təhlil

7. Vergi uçotu hansı əsasla aparılır?
A) BMHS
B) Yerli və beynəlxalq normalar
C) Şirkət siyasəti
D) Dövlət vergi qanunvericiliyi
E) Audit standartları

8. Operativ uçotun əsas xüsusiyyəti nədir?
A) Yalnız illik hesabatda göstərilir
B) Real vaxtda məlumat verir
C) Maliyyə hesabatlarını əvəz edir
D) Yalnız vergi üçün istifadə olunur
E) Amortizasiya hesablayır

9. Azərbaycan BMHS-ə hansı dövrdən keçməyə başlamışdır?
A) 1950-ci illər
B) 1991-ci il
C) 2004-cü ildən sonra
D) 2015-ci ildən sonra
E) 1980-ci illər

10. Aşağıdakılardan hansı idarəetmə uçotunun xüsusiyyətidir?
A) Xarici istifadəçilər üçün nəzərdə tutulur
B) Tarixi məlumatlara əsaslanır
C) Standartlaşdırılıb
D) Gələcəyə yönəlmiş məlumat yaradır
E) Yalnız hüquqi sənədləri əhatə edir

11. Maliyyə hesabatı hansını özündə əks etdirmir?
A) Mənfəət və zərər hesabatını
B) Balansı
C) Pul vəsaitlərinin hərəkətini
D) Kapitalda dəyişiklikləri
E) Marketinq planını

12. Mühasibat uçotu hansı resurslar üzərində nəzarət yaradır?
A) Yalnız maliyyə resursları
B) Yalnız kadr resursları
C) Maddi, maliyyə və əmək resursları
D) Yalnız inventar
E) Yalnız kreditlər

13. BMHS-in əsas məqsədlərindən biri nədir?
A) Hər ölkəyə fərqli standart yaratmaq
B) Mühasiblərin sayını azaltmaq
C) Maliyyə hesabatlarının beynəlxalq müqayisəliliyini təmin etmək
D) Vergi öhdəliklərini aradan qaldırmaq

E) Mühasibat uçotunu ləğv etmək

14. Hansi uçot növü gündəlik əməliyyatların operativ idarə olunmasını təmin edir?

A) Maliyyə uçotu
B) Vergi uçotu
C) Operativ uçot
D) Statistika uçotu
E) Kapital uçotu

15. Aşağıdakılardan hansı mühasibat uçotunun tənzimləmə funksiyasına aiddir?

A) Maliyyə hesabatlarının hazırlanması
B) Büdcələrin tərtibi
C) Qanunvericiliyə uyğun uçot aparılması
D) Satış strategiyasının seçilməsi
E) İşçilərin motivasiyası

16. Azərbaycan Respublikasında "Mühasibat uçotu haqqında" qanun nəyi müəyyən edir?

A) Yalnız audit prinsiplərini
B) Uçotun ümumi hüquqi əsaslarını
C) Yalnız vergi dərəcələrini
D) Mühasiblərin əməkhaqqını
E) Marketinq siyasətini

17. İkili yazılış sistemində hər əməliyyat necə qeydə alınır?

A) Yalnız debetdə
B) Yalnız kreditdə
C) Hem debetdə, həm kreditdə
D) Nə debetdə, nə kreditdə
E) Ancaq balansdankənar

18. Mühasibat uçotunun təhlil funksiyasına nə daxildir?

A) Aktivlərin qorunması
B) Gəlirlilik göstəricilərinin hesablanması
C) Amortizasiya normativləri
D) Vergi güzəştləri
E) Mühasibin səlahiyyəti

19. Statistika uçotunun əsas xüsusiyyəti nədir?

A) Yalnız maliyyə hesabatlarına əsaslanır
B) Kəmiyyət göstəricilərini ümumiləşdirir
C) Yalnız vergi üçün işlənir
D) Debet-kredit sistemi ilə aparılır
E) Elektron formada mövcud deyil

20. Aşağıdakılardan hansı sosial və ekoloji uçota aiddir?

A) Balansda aktivlərin göstərilməsi
B) Karbon emissiyalarının uçotu

C) Kredit borclarının təsnifatı
D) Amortizasiya hesablanması
E) Kassa əməliyyatları

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dilində mənbələr

1. Əkbərov Ə.Ə. Mühasibat uçotu. Bakı: ADNSU Nəşriyyatı, 2019. 356 s.
2. Əliyev A.M. Maliyyə hesabatlarının təhlili. Bakı: Qanun, 2020. 284 s.
3. Hacıyev F.M. Mühasibat uçotunun əsasları. Bakı: Elm və Təhsil, 2021. 412 s.
4. Qasımov V.H. Maliyyə uçotu. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2018. 298 s.
5. Məmmədov Ş.Q. Mühasibat uçotu və audit. Bakı: Təhsil, 2017. 364 s.
6. Rzayev R.M. Mühasibat sistemləri və onların idarə olunması. Bakı: Elm, 2016. 330 s.
7. Şəmsizadə S.S. Mühasibat uçotu: nəzəriyyə və praktika. Gəncə: Elm, 2022. 256 s.

2. Rus dilində mənbələr

8. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерский учет в системе управления. Киев: А.С.К., 2018. 512 с.
9. Ковалёв В.В. Финансовый учет. Москва: Проспект, 2021. 480 с.
10. Палий В.Ф. Теория бухгалтерского учета. Москва: ЮНИТИ-ДАНА, 2019. 400 с.
11. Соколов Я.В. История бухгалтерского учета. Москва: Финансы и статистика, 2016. 328 с.

3. İngilis dilində beynəlxalq mənbələr

12. Alexander, D., Britton, A. Financial Reporting. London: Thomson Learning, 2016, 650 p.
13. Epstein, B.J., Jermakowicz, E.K. IFRS: Interpretation and Application. New Jersey: Wiley, 2020, 1200 p.
14. Horngren, C.T., Sundem, G.L., Elliott, J.A. Introduction to Financial Accounting. New Jersey: Pearson, 2017, 812 p.
15. Nobes, C., Parker, R. Comparative International Accounting. London: Pearson, 2021, 640 p.
16. Scott, W. R. Financial Accounting Theory. Toronto: Pearson, 2020, 546 p.

4. Normativ sənədlər və beynəlxalq standartlar

17. Azərbaycan Respublikasının "Mühasibat uçotu haqqında" Qanunu, 2004.
18. IFRS Foundation. International Financial Reporting Standards (IFRS). London, 2024.
19. IASB. Conceptual Framework for Financial Reporting. London: IFRS Foundation, 2018.
20. IPSASB. International Public Sector Accounting Standards (IPSAS). New York, 2023.

FƏSİL 2. MÜHASİBAT UÇOTUNUN PRİNSİPLƏRİ VƏ BEYNƏLXALQ STANDARTLAR

2.1. Mühasibat uçotu prinsipləri

Mühasibat uçotu prinsipləri müasir iqtisadiyyatın ən fundamental elementlərindən biri olan maliyyə informasiya sisteminin nəzəri və metodoloji əsaslarını təşkil edir. Bu prinsiplər sadəcə texniki qaydalar toplusu deyil, iqtisadi münasibətlər sistemində baş verən proseslərin rasional, ardıcıl və obyektiv formada əks etdirilməsi üçün formalaşmış konseptual yanaşmaların bütöv sistemidir. Hər bir müəssisənin maliyyə hesabatlarının məzmunu, strukturu, təqdimetmə qaydası, ölçmə meyarları və tanınma metodları məhz bu prinsiplərlə müəyyən olunur.

Mühasibat uçotu prinsiplərinin əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, onlar müəssisələrin fəaliyyətinin nəticələrini yalnız bir təşkilatın deyil, bütün iqtisadi sistemin, maliyyə bazarlarının, investisiya axınlarının, dövlət nəzarət mexanizmlərinin tələblərinə uyğun şəkildə formalaşdırır. Əgər bu prinsiplər mövcud olmasaydı, hər bir müəssisə öz maraqlarına uyğun olaraq gəlirləri və xərcləri istədiyi kimi tanıyacaq, aktivləri real olmayan qiymətlərlə göstərəcək və nəticədə maliyyə hesabatları etibarsız, subyektiv, qarşılıqlı müqayisəedilməsi mümkün olmayan sənədlərə çevriləcəkdi. Bu isə bazar iqtisadiyyatının mahiyyətinə zidd olardı. Çünki bazarın əsas elementi informasiya şəffaflığı, etibarlı məlumat və obyektiv qərarvermədir.

Tarixə nəzər saldıqda məlum olur ki, müasir mühasibat prinsiplərinin formalaşması yüzillərlə davam edən iqtisadi və elmi inkişaf proseslərinin nəticəsidir. İlk mühasibat prinsiplərindən biri olan ikili yazılış üsulu XIV əsrdə Luka Paçolinin fikirlərinə əsaslansa da, müasir prinsiplər XX əsrdə kapital bazarlarında şəffaflıq böhranlarından sonra daha da təkmilləşdirilmiş və vahidləşdirilmişdir. Bu dəyişikliklər həm iqtisadi böhranların təsirini azaltmaq, həm də müəssisələrin hesabatlarını investorlar, kreditorlar, dövlət qurumları və geniş ictimaiyyət üçün etibarlı etmək məqsədi daşıyırdı.

Mühasibat uçotu prinsipləri iqtisadi mahiyyətinə görə həm də müəssisənin fəaliyyətinin gələcəyə yönəlmiş modelini təsvir edir. Bu prinsiplər müəssisənin aktivlərinin uzunmüddətli istifadəsini, resursların effektiv bölüşdürülməsini, gəlirlərin gələcək dövrlərlə uyğunlaşdırılmasını, xərclərin real olaraq tanınmasını təmin edir və nəticədə müəssisə haqqında formalaşan maliyyə informasiyasının obyektivliyini artırır.

Mühasibat prinsiplərinin iqtisadi mahiyyəti və rolu

Mühasibat uçotu yalnız faktların qeydiyyatı deyil, faktların iqtisadi məzmununa əsaslanaraq onların analitik təhlilini, iqtisadi hadisənin mahiyyətinin müəyyən edilməsini və bu hadisənin maliyyə hesabatlarına necə daxil ediləcəyini müəyyən edən elmi sistemdir. Prinsiplərin iqtisadi mahiyyətini dörd əsas funksiyada cəmləmək olar:

– Etibarlılıq funksiyası. Mühasibat prinsipləri sayəsində maliyyə hesabatları manipulyasiya risklərindən qorunur, məlumat yanlış təqdim edilmir, hesabat istifa-

dəçiləri tərəfindən qəbul edilə biləcək keyfiyyət səviyyəsinə çatdırılır.

– Müqayisəlilik funksiyası. Standartlaşdırılmış prinsiplər bütün müəssisələrin eyni qaydalar üzrə hesabat tərtib etməsinə imkan verir. Bu isə investorlara, auditorlara, nəzarət qurumlarına müxtəlif dövrləri, müxtəlif müəssisələri və müxtəlif sektorları müqayisə etmək imkanı yaradır.

– Şəffaflıq funksiyası. Mühasibat prinsipləri müəssisənin maliyyə nəticələrini gizlətmədən, tam açıqlama tələblərinə uyğun şəkildə təqdim etməsini təmin edir. Xüsusilə son illər şəffaflıq kapital bazarları üçün həlledici dəyər qazanmışdır.

– Qərarvermə funksiyası. Ən sonda mühasibat prinsipləri rəhbərliyin, investorların və digər maraqlı tərəflərin daha təsirli qərarlar verməsini təmin edir. Çünki düzgün prinsiplərə əsaslanan hesabat daha real və obyektiv olur.

Bu funksiyalar bütün prinsiplərin tətbiq olunduğu zaman vahid sistem kimi işləyir. Hər bir prinsip digəri ilə əlaqəlidir. Əgər bir prinsip pozularsa, digər prinsiplərin təsiri də zəifləyir və nəticədə hesabat öz mənasını itirir.

Davamlılıq konsepsiyası – Mühasibat uçotu prinsiplərinin ən əsası sayılan davamlılıq konsepsiyası müəssisənin fəaliyyətini uzun müddət davam etdirmək niyyətinə əsaslanır. Bu konsepsiya olmadan aktivlərin və öhdəliklərin necə qiymətləndiriləcəyi, amortizasiyanın necə hesablanacağı, ehtiyatların hansı üsulla yaradılacağı müəyyən edilə bilməz. Məsələn, müəssisə ləğv olunmaq üzrə olarsa, onun bütün aktivləri "satış dəyəri əsasında" qiymətləndirilməli, yəni onların bazarda mümkün satılma qiyməti əsas götürülməlidir.

Davamlılıq konsepsiyası həmçinin idarəetmə qərarlarına da təsir edir. Menecerlər uzunmüddətli strategiyalar hazırlayarkən müəssisənin resurslarının çoxillik istifadəsini nəzərə alır, investisiya layihələrinin effektivliyini gələcək qazanc potensialına görə hesablayır və bütün bunlar uçot sisteminin sabitliyini tələb edir.

Ardıcillıq və müqayisəlilik – Ardıcillıq prinsipi mühasibat siyasəti və tətbiq edilən metodların illər üzrə dəyişməzliyini nəzərdə tutur. Bu prinsipə görə amortizasiya metodları, ehtiyatların tanınması, gəlirlərin tanınması qaydaları, ehtiyatların qiymətləndirilməsi metodları və digər mühüm elementlər eyni qaydada tətbiq olunmalıdır.

Əgər müəssisə hər il metod dəyişərsə, o zaman bir ilin nəticələrini digər illə müqayisə etmək mümkün olmaz. Bu, investorların qərarvermə mexanizmini pozar və hesabatın etibarlılığını minimuma endirər. Bu səbəbdən ardıcıllıq prinsipi mühasibat uçotunda elə bir güclü normadır ki, onu dəyişmək üçün çox ciddi əsaslar olmalıdır. Əgər dəyişiklik edilirsə, onun səbəbləri və nəticələri hesabatın izahat mətnində geniş açıqlanmalıdır.

Dürüst təqdimetmə və obyektivlik – Dürüst təqdimetmə prinsipi mühasibat uçotu prinsiplərinin ən mühüm etik komponentini təşkil edir. Bu prinsip tələb edir ki, maliyyə hesabatları heç bir formada manipulyasiya edilməsin, məlumatlar subyektiv interpretasiyalara əsaslanmasın, bütün aktivlər və öhdəliklər olduğu kimi əks etdirilsin.

Obyektivlik prinsipi sənədləşdirmə tələbləri ilə sıx bağlıdır. Burada əsas məsələ odur ki, uçota yalnız real sənədlərlə təsdiq edilmiş əməliyyatlar daxil edilir.

Sənədsiz əməliyyat, qeyri-rəsmi razılaşma, təsdiqlənməmiş öhdəlik mühasibat uçotu üçün əsas deyil.

Ehtiyatlılıq və risklərin idarə edilməsi – Ehtiyatlılıq prinsipi müəssisəni risklərdən qoruyan mühüm prinsiplərdəndir. Bu prinsip gəlirlər və aktivlər şişirdilərək göstərilməsin, potensial zərərlər isə əvvəlcədən nəzərə alınsın deyə tətbiq olunur. Ehtiyatlılıq prinsipinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, müəssisələrin gəlirləri yalnız reallaşdıqda tanınır, amma zərərlər haqqında ən kiçik ehtimal belə varsa, onlar nəzərə alınmalıdır.

Məsələn, debitor borcu şübhəli hala düşübsə, onun üçün ehtiyat ayrılmalıdır. Ehtiyat ayrılmaması mənfəəti süni şəkildə artırar və bu, investorlar üçün yanıltıcı məlumat yaradar.

Açıqlama prinsipi – Tam açıqlama prinsipi maliyyə hesabatlarının şəffaflığını təmin edən əsas sistemdir. Bu prinsipə əsasən, istifadəçilər üçün əhəmiyyətli olan bütün məlumatlar hesabatlarda açıqlanmalıdır.

Buraya aşağıdakılar daxildir:

- risklər və qeyri-müəyyənliklər;
- məhkəmə çəkişmələri;
- şərti öhdəliklər;
- böyük məbləğli müqavilələr;
- əlaqəli tərəflərlə əməliyyatlar;
- tətbiq olunan metodların dəyişməsi.

Açıqlama prinsipi həm də idarəetmə səriştəsinin göstəricisidir. Nə qədər çox şəffaflıq varsa, şirkət bir o qədər etibarlı hesab olunur.

Gəlir və xərc uyğunluğu – Bu prinsip gəlirlərin və xərclərin eyni dövrdə tanınmasını tələb edir. Bu, müəssisənin real mənfəət səviyyəsinin düzgün müəyyənləşdirilməsi üçün vacibdir. Əgər xərclər və gəlirlər müxtəlif dövrlərdə tanınsa, müəssisənin real maliyyə nəticələri tamamilə yanlış formalaşa bilər.

Mühasibat uçotu prinsipləri yalnız nəzəri anlayışlar deyil, müəssisənin maliyyə həyatının hər nöqtəsinə təsir edən praktik qərarların bazasıdır. Bu prinsiplərin nə qədər düzgün tətbiqi müəssisənin maliyyə vəziyyətinin nə dərəcədə real əks etdirilməsi ilə birbaşa əlaqəlidir. Prinsiplər o qədər mühüm rol oynayır ki, onların hər biri iqtisadiyyatın bütövlükdə sabitliyini təmin edən ümumi maliyyə mədəniyyətinin fundamental dastanlarına çevrilmişdir.

Prinsiplər iqtisadi sistemin bütün iştirakçılarını əhatə edir:

— dövlət;
— investorlar;
— səhmdarlar;
— kreditorlar;
— menecerlər;
— auditorlar;
— beynəlxalq təşkilatlar.

Hər kəs bu prinsiplərə güvənir və qəbul edir ki, mühasibat uçotu müəyyən edilmiş prinsiplər üzrə aparılırsa, nəticələr etibarlıdır. Təsadüfi deyil ki, dünyanın

ən inkişaf etmiş kapital bazarlarında maliyyə hesabatlarının dəyəri birbaşa bu prinsiplərin keyfiyyətinə bağlıdır.

Mühasibat prinsipləri müəssisədə yalnız uçotun deyil, həm də idarəetmə qərarlarının keyfiyyətini müəyyən edir. Menecerlər investisiya qərarlarını qəbul edərkən, maliyyə şöbələri büdcə planlaşdırarkən, sahibkarlar risk dərəcəsini qiymətləndirərkən, vergi orqanları yoxlama apararkən – hər kəs bu prinsiplərə əsaslanır.

Bu prinsiplər olmadan iqtisadi qərarlar qeyri-müəyyənliklə dolu olar, müəssisələrin gələcək proqnozları formalaşmaz, investisiya tərəddüdləri artar, kapital bazarlarında qeyri-sabitlik yaranardı.

Bu səbəbdən mühasibat prinsipləri yalnız uçot texnologiyası deyil, dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin bir parçası kimi də qiymətləndirilir.

Ənənəvi mühasibat uçotunun əsasında tarixi dəyər dayanır. Tarixi dəyər aktivlərin və öhdəliklərin əldə edildiyi gündə formalaşmış faktiki dəyərdir.

Tarixi dəyər konsepsiyası uzun illər boyunca maliyyə hesabatlarının ən sabit və etibarlı ölçmə sistemi kimi tətbiq edilmişdir. Bu konsepsiya bir sıra üstünlüklərə malikdir:

1. Obyektiv və asan yoxlanıla bilən məlumat yaradır.
2. Çünki aktiv müəssisəyə hansı qiymətə daxil olubsa, müvafiq sənədlərlə təsdiqlənir.
3. Subyektivlik riskini azaldır.
4. Əgər aktivlər hər il bazar qiymətinə uyğun düzəldilsəydi, mühasibin şəxsi rəyinə əsaslanan şişirtmələr mümkündür.
5. Müəssisənin uzunmüddətli sabitlik modelinə uyğundur.
6. Tarixi dəyər şirkətin fəaliyyətinin davamlılığı prinsipinə uyğun gəlir.

Lakin iqtisadiyyatın qloballaşması və kapital bazarlarının dərinləşməsi ilə tarixi dəyərin yanında ədalətli dəyər prinsipi də geniş yayılmağa başladı. Ədalətli dəyər bazar qiymətini əsas götürür və xüsusilə maliyyə aktivlərində tətbiq edilir. Bu iki prinsipi düzgün əlaqələndirmək mühasibat uçotunun əsas problematik mövzularındandır.

Gəlirlərin tanınması – prinsiplərin ən çətin tətbiq sahəsi

Mühasibat uçotunun ən həssas, pozulmaya ən açıq və ən çox manipulyasiya riski olan sahəsi gəlirlərin tanınmasıdır. Gəlirlər müəssisənin maliyyə nəticələrini birbaşa formalaşdırdığı üçün, onların tanınma qaydası düzgün olmalıdır.

Əgər gəlirlər düzgün dövrdə tanınmasa:

- müəssisənin mənfəəti süni şəkildə artırıla bilər,
- şirkət real olmayan maliyyə gücü ilə görsənə bilər,
- kredit reytinqi şişirdilə bilər,
- səhmdarların mənafeyi pozular.

Bu səbəbdən gəlirlərin tanınması həm milli standartlarda, həm də IFRS-də ən detallı şəkildə izah edilən prinsiplərdəndir. IFRS 15 standartında gəlirlərin tanınması üçün 5 mərhələli model tətbiq edilir və bu model mühasibat uçotunun praktiki həyatında inqilabi dəyişikliklər yaradıb.

Xərclərin tanınması – iqtisadi məzmunun hökmranlığı

Xərclərin tanınması gəlirlərin tanınması kimi birmənalı deyil. Çünki xərclər müxtəlif dövrlərdə formalaşır və müxtəlif məqsədlərə xidmət edir. Xərclərin tanınması prinsipi iqtisadi məzmunun hüquqi formadan üstün olması prinsipinə əsaslanır.

Bu prinsip həmin ideyanı vurğulayır ki, əməliyyatın hüquqi forması nə olursa olsun, onun iqtisadi mahiyyəti daha vacibdir və uçotda əsas olaraq qəbul edilir.

Məsələn, lizinq müqaviləsi hüquqi baxımdan icarə olsa da, iqtisadi mahiyyətinə görə aktivin satın alınması kimi qəbul edilə bilər. Bu halda aktiv və öhdəlik balansda tanınmalıdır.

Bu yanaşma IFRS sistemində çox geniş tətbiq olunur və müasir mühasibat elminin əsas istiqamətlərindən biridir.

Ədalətli dəyər prinsipi – müasir mühasibatın yeni yanaşması

Ədalətli dəyər prinsipi XXI əsrdə maliyyə hesabatlarının ən sürətlə inkişaf edən istiqamətlərindən biridir. Bu prinsipə görə aktivlər və öhdəliklər bazar şəraitində rasional tərəflər arasında aparılacaq real əməliyyatın qiymətinə əsasən qiymətləndirilir.

Ədalətli dəyər aşağıdakı hallarda tətbiq edilir:

- maliyyə alətləri;
- investisiya daşınmazlığı;
- biomühasibatlıq obyektləri;
- bəzi törəmə müqavilələr;
- bəzi ehtiyat növləri.

Ədalətli dəyərin üstünlükləri:

- cari bazar vəziyyətini daha yaxşı əks etdirir;
- investor üçün daha aktual informasiya yaradır;
- risklərin adekvat qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Lakin ədalətli dəyərin tətbiqi subyektivlik riskini artırır. Məhz bu səbəbdən IFRS 13 standartında ədalətli dəyərin üçsəviyyəli iyerarxiyası verilir.

Mühasibat siyasəti – prinsiplərin praktiki tətbiqi

Mühasibat prinsipləri müəssisədə mühasibat siyasəti vasitəsilə həyata keçirilir. Mühasibat siyasəti prinsiplərin konkret tətbiq alqoritmidir və müəssisənin özünəməxsus fəaliyyət xarakterinə uyğun olaraq formalaşdırılır.

Mühasibat siyasəti mütləq aşağıdakılara toxunmalıdır:

- ehtiyatların qiymətləndirilməsi metodları (FIFO, orta çəki);
- amortizasiya metodları;
- gəlir və xərc tanınma qaydaları;
- ehtiyatların yaradılması;
- kreditlərin uçotu;
- əsas vəsaitlərin yenidənqiymətləndirilməsi.

Bu siyasət olmadan müəssisənin uçot sistemi xaotik xarakter daşıyar və prinsiplərin tətbiqi qeyri-sabit olardı.

Prinsiplərin pozulması və nəticələri

Uçot prinsiplərinin pozulması müəssisə üçün çox ciddi hüquqi, iqtisadi və reputasiya riskləri yaradır.

Pozuntuların nəticələri:

- auditor rəyi "mənfi" və ya "qeyri-adekvat" ola bilər;
- vergi orqanları tərəfindən cərimələr;
- səhmdarların məhkəmə iddiaları;
- investor etimadının itməsi;
- müəssisənin maliyyə reytinqinin düşməsi;
- dövlət tənzimləyicilərinin sanksiyaları.

Bütün bunlar göstərir ki, mühasibat prinsipləri formallıq deyil, ciddi iqtisadi məsuliyyətdir.

Maliyyə hesabatlarının keyfiyyət meyarları

Prinsiplərin ən mühüm nəticəsi maliyyə hesabatlarının keyfiyyətidir. Hesabatın keyfiyyəti üç əsas xüsusiyyəti təmin edir:

1. Etibarlılıq – məlumat realdır.
2. Müqayisəlilik – məlumat illər və şirkətlər üzrə müqayisə edilə bilir.
3. Anlaşıqlılıq – istifadəçi məlumatı rahat başa düşür.

Bu meyarlar IFRS konseptual çərçivəsində də təsbit olunmuşdur və mühasibat uçotunun "keyfiyyət sütunları" hesab edilir.

Prinsiplərin beynəlxalq uçot sistemində rolu

IFRS prinsiplərə əsaslanır, yəni standartların hər biri iqtisadi məzmunu üstün tutan geniş prinsiplər üzərində qurulub. Bu struktur IFRS-i qaydalardan daha çevik edir və müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunmasını asanlaşdırır.

Beynəlxalq prinsiplər:

- qlobal kapital bazarlarında vahid dil yaradır;
- investorların qərarverməsini sadələşdirir;
- müəssisələrin şəffaflığını artırır;
- maliyyə hesabatlarını beynəlxalq müqayisəyə açır.

Bu gün IFRS tətbiq edən ölkələrin iqtisadi mühiti daha şəffaf və daha etibarlı hesab olunur.

Mühasibat uçotu prinsipləri müasir iqtisadiyyatın ayrılmaz tərkib hissəsi olan maliyyə hesabatlarının hazırlanması və təqdim olunması prosesinin konseptual əsasını təşkil edən fundamental qaydalar sistemidir. Bu prinsiplər mühasibat uçotunun yalnız texniki əməliyyatlar toplusu olmadığını, əksinə, iqtisadi hadisələrin mahiyyətini dərindən əks etdirən, onların ölçülməsini, tanınmasını, qiymətləndirilməsini və hesabatlarda təqdim olunmasını tənzimləyən elmi-nəzəri struktura malik olduğunu göstərir.

Prinsiplərin əsas məqsədi müəssisənin maliyyə vəziyyətini, fəaliyyət nəticələrini və pul vəsaitlərinin hərəkətini doğru, obyektiv və qarşı tərəflər üçün anlaşılan formada əks etdirməkdir. Maliyyə hesabatlarının bütün istifadəçiləri – sahibkarlar, investorlar, kreditorlar, dövlət orqanları, analitiklər və digər maraqlı tərəflər mühasibat uçotu prinsiplərinə əsaslanaraq qərar qəbul edirlər. Buna görə mühasibat uço-

tu prinsipləri iqtisadi sistemdə qəbul edilən qərarların keyfiyyətinə bilavasitə təsir göstərir.

Prinsiplərin tarixi inkişafına nəzər saldıqda görürük ki, onlar təkcə mühasibat təcrübəsinin nəticəsi kimi formalaşmamış, həm də iqtisadiyyatın inkişafını, kapital bazarlarının genişlənməsini, transmilli korporasiyaların artmasını, beynəlxalq investisiya axınlarını və maliyyə şəffaflığı tələblərini əks etdirən uzunmüddətli intellektual prosesin məhsulu olmuşdur. İlk mühasibat prinsipləri yüz illər əvvəl formalaşsa da, müasir prinsiplər müharibələr, böhranlar, qanunvericilik dəyişiklikləri və qlobal maliyyə inteqrasiyası nəticəsində daha sistemli, elmi və sınaqdan keçmiş forma almışdır.

Mühasibat uçotu prinsipləri müəssisələrin fəaliyyətinin real iqtisadi məzmununu əks etdirməsi üçün əsas baza rolunu oynayır. Əgər bu prinsiplər olmasaydı, müəssisələr öz nəticələrini istədikləri kimi təqdim edə bilərdi və bu, iqtisadi informasiya etibarlılığını tamamilə məhv edərdi. Prinsiplər həm də uçotda standartlaşdırmanı təmin edir. Standartlaşdırma isə müqayisəlilik deməkdir. Müxtəlif müəssisələrin, müxtəlif illərin və müxtəlif sektorların nəticələri yalnız prinsiplərin vahid tətbiqi sayəsində müqayisə edilə bilir.

Mühasibat uçotu prinsiplərinin ən mühüm xüsusiyyəti onların iqtisadi məzmununun dərinliyidir. Hər bir prinsip yalnız texniki göstəriş deyil, iqtisadiyyatın fundamental qanunauyğunluqlarını özündə əks etdirir. Məsələn, davamlılıq prinsipi müəssisənin uzunömürlülüyünü, ardıcıllıq prinsipi qərarların müqayisəliliyini, ehtiyatlılıq prinsipi risklərin əvvəlcədən nəzərə alınmasını, tam açıqlama prinsipi isə şəffaflıq tələblərini təmin edir.

Mühasibat uçotu prinsipləri iqtisadi hadisələrin mahiyyətini düzgün ifadə etmək üçün zəruri olan konseptual baza yaradır. Onların iqtisadi mahiyyəti aşağıdakı istiqamətlərdə özünü göstərir:

1. Etibarlılıq və obyektivlik yaratmaq

Mühasibat uçotunda etibarlılıq yalnız rəsmi sənədlərlə təsdiq edilmiş əməliyyatların uçota alınması, gəlirlərin və xərclərin düzgün dövrdə tanınması, aktiv və öhdəliklərin obyektiv ölçülməsi ilə mümkündür. Məhz bu prinsiplər hesabatın etibarlılığını təmin edir.

2. Qərarvermə prosesini dəstəkləmək

Menecerlər, investorlar və kreditorlar maliyyə hesabatlarına əsaslanır. Əgər prinsiplər pozularsa, qərarlar yanlış verilə bilər və bu, iqtisadi zərərlərə səbəb olar.

3. Müqayisəliliyi təmin etmək

Ardıcıl tətbiq olunan prinsiplər müəssisələrin fəaliyyətini illər üzrə müqayisə etməyə imkan yaradır. Bu, strategiya planlaşdırması üçün ən vacib elementlərdən biridir.

4. Risklərin qiymətləndirilməsini təmin etmək

Ehtiyatlılıq və tam açıqlama prinsipləri risklərin əvvəlcədən qiymətləndirilməsinə şərait yaradır və bu, müəssisənin dayanıqlığı üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir.

Davamlılıq prinsipi

Bu prinsipə görə müəssisə yaxın gələcəkdə fəaliyyətini davam etdirmək niyyə-

tindədir və öz öhdəliklərini yerinə yetirmək gücündədir. Davamlılıq prinsipi olmasa, amortizasiya hesablanmaz, aktivlərin dəyəri uzunmüddətli deyil, ləğvetmə dəyərinə görə qiymətləndirilərdi.

Davamlılıq prinsipinin faydaları:

— uzunmüddətli planlaşdırma;

— maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi;

— aktivlərin real istifadə dəyərinə görə tanınması.

Ardıcıllıq və müqayisəlilik

Bu prinsip hesabatların ildən-ilə eyni metodlarla hazırlanmasını tələb edir. Əgər metod dəyişirsə, şirkət bunu açıqlamalı və təsirini hesabatlarda göstərməlidir.

Bu prinsip olmadan iki ilin maliyyə nəticələrini müqayisə etmək mümkün olmazdı.

Pul ölçüsü vahidi

Uçotda bütün əməliyyatlar pul ifadəsində ölçülür. Mühasibat uçotu yalnız pul ilə qiymətləndirilən hadisələri tanıyır. Keyfiyyət, işçi motivasiyası, bazar şəraiti kimi göstəricilər ölçülə bilmədiyi üçün hesabatlara daxil edilmir.

Açıqlama prinsipi

Tam açıqlama prinsipi maliyyə hesabatlarında istifadəçilər üçün bütün əhəmiyyətli məlumatların verilməsini tələb edir. Əgər hesabatlarda məlumat gizlədilərsə, bu, səhmdarların, investorların, dövlət orqanlarının aldadılması deməkdir və hüquqi məsuliyyət yaradır.

Gəlir və xərc uyğunluğu

Gəlirlər və xərclər eyni dövrdə tanınmalıdır. Satılan məhsulun gəliri 2024-cü ildə tanınıbsa, onun maya dəyəri də 2024-cü ilə aid edilməlidir. Əks halda mənfəət süni şəkildə artır və ya azalır.

Ehtiyatlılıq prinsipi

Bu prinsip tələb edir ki, potensial zərərlər əvvəlcədən nəzərə alınsın, amma potensial gəlirlər reallaşmadan tanınmasın. Bu yanaşma müəssisəni risklərdən qoruyur və mənfəətin süni şişirdilməsinin qarşısını alır.

Ədalətli dəyər prinsipi

Müasir mühasibat uçotunda aktivlərin bazar qiymətinə uyğun tanınması geniş yayılmışdır. Maliyyə alətləri, investisiya daşınmazlığı, törəmə müqavilələr ədalətli dəyər ilə ölçülür. IFRS 13 bu qiymətləndirməni tənzimləyir.

Prinsiplərin IFRS-lə əlaqəsi

IFRS qayda-yönümlü deyil, prinsip-yönümlü yanaşmaya əsaslanır. Standartlarda konkret əməliyyatların detallı izahı yoxdur, yalnız konseptual çərçivə müəyyən edilir. Bu da mühasibdən yüksək səviyyəli peşəkarlıq tələb edir.

Azərbaycanda prinsiplərin tətbiqi

Azərbaycan Respublikasında mühasibat uçotu prinsipləri "Mühasibat uçotu haqqında" Qanun və Milli Mühasibat Standartları vasitəsilə tənzimlənir. Dövlət müəssisələri və iri korporasiyalar IFRS-ə keçir, KOB-lar isə MMS tətbiq edir.

Rəqəmsallaşma və prinsiplər

Rəqəmsallaşma prinsiplərin əhəmiyyətini daha da artırır. ERP sistemləri, elekt-

ron sənədlər, süni intellekt vasitələri mühasibat uçotunu avtomatlaşdırsa da, prinsiplərin tətbiqi üçün hələ də mühasibin peşəkar qərarı tələb olunur.

Prinsiplərin gələcək inkişaf tendensiyaları

— ESG hesabatları üçün yeni prinsiplər;
— rəqəmsal aktivlərin uçotu;
— süni intellektin audit və uçota inteqrasiyası;
— ədalətli dəyərin daha geniş tətbiqi.

2.2. BMHS (IFRS) sisteminin əsasları

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartları sistemi (BMHS və ya IFRS) müasir dünya iqtisadiyyatının fundamental elementlərindən biridir və qlobal miqyasda maliyyə informasiyasının vahidləşdirilməsi, müqayisəliliyi və şəffaflığı üçün nəzərdə tutulmuş ən nüfuzlu metodoloji çərçivədir. IFRS-in tətbiqi yalnız uçotun texniki qaydalarını dəyişmir, eyni zamanda iqtisadi proseslərin necə başa düşüldüyünə, iqtisadi informasiya axınının necə qurulduğuna, qərarvermə sistemlərinin necə formalaşdığına təsir edir. Bu baxımdan IFRS təkcə bir standartlar toplusu deyil, iqtisadi düşüncə tərzinin və idarəetmə mədəniyyətinin dəyişməsinə xidmət edən qlobal konsepsiyadır.

XXI əsrdə qlobal iqtisadi inteqrasiya dərinləşdikcə maliyyə informasiyasının vahid standartlarla hazırlanması zərurəti daha da kəskinləşmişdir. Korporasiyalar bir neçə ölkədə eyni zamanda fəaliyyət göstərir, kapital bazarları transsərhəd sərmayələrin əsas mənbəyinə çevrilir, beynəlxalq banklar və sığorta qurumları genişlənir, birjalar qlobal platformalar kimi fəaliyyət göstərir. Bu şəraitdə müxtəlif ölkələrdə hazırlanmış uçot məlumatları arasında kəskin fərqlər mövcud olarsa, investorlar üçün risk yüksələr, informasiya asimmetriyası artar və maliyyə sabitliyi zəifləyər. IFRS məhz bu çağırışlara cavab olaraq formalaşmış və bu gün dünyanın ən geniş tətbiq edilən mühasibatlıq standartları sistemi kimi tanınır.

IFRS-in yaranmasının tarixi 1973-cü ildə yaradılmış Beynəlxalq Mühasibat Uçotu Komitəsi (IASC) ilə başlamışdır. Bir neçə ölkənin peşəkar mühasibat birliklərini birləşdirən bu qurum ilk dəfə olaraq qlobal uçot standartlarının hazırlanmasına cəhd etmişdir. O dövrdə hazırlanmış IAS standartları IFRS-in ilkin mərhələsini təşkil edirdi. Lakin 2001-ci ildə mühasibat uçotunun qlobal miqyasda əsas oyunçularından olan kapital bazarlarının sürətli artımı, transmilli korporasiyaların inkişafı və iqtisadi sistemlərin daha yüksək səviyyədə inteqrasiyası IASC-nin strukturunun yenilənməsini tələb etdi. Beləliklə, IASC-nin bazasında Beynəlxalq Mühasibat Standartları Şurası (IASB) yaradıldı və müasir IFRS dövrü başladı.

IASB müstəqil beynəlxalq təşkilat kimi fəaliyyət göstərir və heç bir hökumətə, korporasiyaya və ya maraq qrupuna tabe deyil. Bu müstəqillik IFRS standartlarının qərəzsiz və obyektiv şəkildə hazırlanmasını təmin edir. Standartların yaradılmasında geniş ictimai müzakirələr aparılır, mütəxəssislərin, auditorların, akademiklərin, investorların və dövlət qurumlarının rəyləri nəzərə alınır. Bu isə IFRS-i dünya-

nın ən şəffaf normativ sistemlərindən birinə çevirir.

IFRS-in nəzəri-metodoloji konsepsiyasının mərkəzində iqtisadi məzmunun hüquqi formadan üstün olması dayanır. Bu prinsipə görə, hesabatlarda əməliyyatlar hüquqi sənədlərin tələblərinə deyil, iqtisadi reallığa əsasən tanınmalıdır. Tarixi baxımdan bir çox milli uçot sistemləri hüquqi formaya üstünlük verərək, əməliyyatların uçotda əks olunmasını məhz formal xarakterli müqavilələrə bağlayırdı. IFRS isə əməliyyatların iqtisadi mənasını əsas götürür.

Məsələn, lizinq müqaviləsi hüquqi baxımdan icarə kimi görünə bilər, lakin iqtisadi məzmununa görə bu əməliyyat aktivin faktiki alınmasıdır və balansda aktiv və öhdəlik kimi tanınmalıdır. Bu yanaşma IFRS-i müasir iqtisadi reallığa daha uyğun sistemə çevirir.

IFRS-in konseptual çərçivəsi mühasibat uçotunun əsas elementlərindən biri olan aktiv anlayışını tamamilə yenidən formalaşdırmışdır. Ənənəvi uçot sistemlərində aktivlər daha çox fiziki formaya malik obyektlər kimi qəbul edilirdi. Lakin IFRS aktivin iqtisadi fayda yaratma potensialını əsas meyar kimi müəyyən edir. Bu yanaşma qeyri-maddi aktivlərin – brend dəyəri, patentlər, lisenziyalar, kompüter proqramları, müştəri bazası kimi elementlərin – daha geniş şəkildə aktiv kimi tanınmasına imkan yaratmışdır. Müasir iqtisadiyyatda şirkətlərin 60–70%-dən çox dəyəri qeyri-maddi aktivlərdən ibarətdir və IFRS bu reallığı əks etdirən ən müasir uçot sistemidir.

IFRS-in ən diqqətçəkən xüsusiyyətlərindən biri də ölçmə metodologiyasının çevikliyidir. Ənənəvi uçot sistemləri əsasən tarixi dəyərə əsaslanırdı. Tarixi dəyər obyektiv olsa da, müasir bazar şəraitində bu yanaşma aktivin real dəyərini əks etdirməyə bilər. IFRS aktivlərin və öhdəliklərin daha real dəyərini hesablamaq üçün müxtəlif ölçmə bazalarını tətbiq edir: tarixi dəyər, ədalətli dəyər, dəyərsizləşmə dəyəri, xalis satış dəyəri və s. Xüsusilə ədalətli dəyər konsepsiyası IFRS-i iqtisadi proseslərə daha uyğunlaşdırır və investorların daha dəqiq məlumat əldə etməsinə imkan yaradır.

IFRS standartlarının hər biri müəyyən iqtisadi əməliyyat növünü tənzimləyir. IFRS 9 – maliyyə alətləri üzrə uçotu, IFRS 15 – gəlirlərin tanınmasını, IFRS 16 – lizinq əməliyyatlarını, IFRS 17 – sığorta müqavilələrini, IAS 1 – maliyyə hesabatlarının təqdim edilməsini, IAS 2 – ehtiyatların uçotunu, IAS 7 – pul axını hesabatını və IAS 16 – əsas vəsaitlərin uçotunu müəyyən edir. Bu standartların hər biri dəqiq metodoloji yanaşmaya malikdir və mühasibat uçotunun ayrı-ayrı sahələrində vahid tətbiq formalaşdırır.

IFRS-in qlobal miqyasda bu qədər sürətlə yayılmasının əsas səbəblərindən biri də iqtisadi şəffaflıq və investor etimadının təmin edilməsidir. Əgər iki şirkət eyni sektorda fəaliyyət göstərirsə, lakin onların hesabatları fərqli milli uçot standartlarına əsaslanırsa, investor üçün bu hesabatları müqayisə etmək çətinləşir. IFRS isə bu problemi aradan qaldırır və maliyyə məlumatlarını qlobal dildə təqdim edir. IFRS bu gün dünya üzrə minlərlə şirkətin və yüzlərlə birjanın əsas hesabat sistemi hesab edilir.

IFRS-in nəzəri çərçivəsi yalnız metaqaydalar sistemi deyil, həm də idarəetmə

təfəkküründün bir hissəsidir. IFRS müəssisələrin riskləri daha erkən qiymətləndirməsini, əlaqəli tərəflər barədə daha şəffaf məlumat verməsini, maliyyə alətlərini daha dəqiq təsnif etməsini, gəlirlərin məzmun əsasında tanınmasını və aktivlərin real iqtisadi dəyərlə göstərilməsini təmin edir. Bu, korporativ idarəetmə keyfiyyətinin yüksəlməsinə və iqtisadiyyatın daha sağlam şəkildə inkişaf etməsinə şərait yaradır.

IFRS sisteminin strukturu müasir mühasibat uçotunun həm nəzəri, həm də praktiki səviyyədə tam vahid, ardıcıl və beynəlxalq tələblərə uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməsi üçün hazırlanmış universal çərçivədir. IFRS-in strukturu sadəcə standartların siyahısı deyil; o, iqtisadi əməliyyatların tanınmasından tutmuş ölçülməsinə, təqdimatından tutmuş açıqlanmasına qədər bütün prosesləri tənzimləyən kompleks metodologiyadır. Bu metodologiya dünyanın bütün inkişaf etmiş ölkələrində tətbiq olunduğu üçün IFRS beynəlxalq biznes mühitində bir növ "maliyyə dili" funksiyasını da yerinə yetirir.

IFRS-in strukturunun əsasında üç əsas komponent dayanır: IFRS-lər, IAS-lar və izahatlar. IFRS-lər yeni dövrün standartlarıdır və müasir iqtisadi proseslərin təhlili nəticəsində hazırlanmışdır. XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində informasiya texnologiyalarının yüksəlişi, maliyyə alətlərinin çoxalması, müxtəlif və mürəkkəb maliyyə əməliyyatlarının artması nəticəsində IFRS-lər IAS standartlarını tamamlamış və onlarla sintez edilmişdir. IAS-lar isə daha əvvəlki dövrlərdə formalaşmış, lakin hələ də aktual olan klassik standartlardır. Onların bir çoxu müasir dövrdə də qüvvədədir və IFRS-in əsas dayaqlarından biri hesab olunur.

IFRS-lərin və IAS-ların hər biri konkret iqtisadi əməliyyatın və ya aktiv-instrument kateqoriyasının uçotunu tənzimləyir. Məsələn, IAS 16 əsas vəsaitlərin uçotunu, onların ilkin tanınmasını, amortizasiya metodlarını, yenidən qiymətləndirilməsini və dəyərsizləşmə testini müəyyən edir. IAS 38 qeyri-maddi aktivlərin uçotunu tənzimləyir və immateriya aktivlərin hansı hallarda tanına biləcəyini, hansı meyarlara cavab verməli olduğunu müəyyənləşdirir. IAS 21 valyuta məzənnəsinin dəyişməsi nəticəsində yaranan fərqlərin uçotunu izah edir.

Digər tərəfdən, IFRS-lər yeni dövrün iqtisadi münasibətlərini daha geniş əhatə edir. IFRS 15 gəlirlərin tanınması üçün beşmərhələli model təqdim edir. Bu model yalnız hasil edilmə prinsipinə əsaslanmır, həm də öhdəliyin yerinə yetirilməsi konsepsiyasını tətbiq edir. IFRS 16 lizinq əməliyyatlarında inqilabi dəyişiklik etmişdir. Artıq lizinq alan müəssisə bütün lizinq müqavilələrini balansda tanımalı, istifadə hüququ aktivini və müvafiq öhdəliyi göstərməlidir.

IFRS 9 maliyyə alətlərinin təsnifatını, ölçülməsini və dəyərsizləşməsini əsaslı şəkildə yeniləmişdir. Bu standart kredit risklərinin daha dəqiq təhlilini təmin edir. Qədim sistemlərdə kreditlər yalnız faktiki zərər baş verəndən sonra dəyərsizləşdirilirdi. IFRS 9 isə gözlənilən kredit zərəri modelini tətbiq edir və bankların riskləri qabaqcadan proqnozlaşdırmasını tələb edir. Bu, bank sektorunda fundamental dəyişiklik yaratmış və kredit portfellərinin keyfiyyətini daha obyektiv qiymətləndirməyə imkan vermişdir.

IFRS 13 standartı ədalətli dəyər ölçmə metodologiyasını müəyyən edir. Ədalətli dəyər konsepsiyası IFRS sisteminin ən müasir elementlərindən biridir. Bu

yanaşma aktivlərin real bazar şəraitinə uyğun qiymətləndirilməsini təmin edir. Ədalətli dəyərin üç səviyyəli iyerarxiyası məlumatların etibarlılığına əsaslanır. Birinci səviyyədə birjada mövcud olan kotirovkalar istifadə olunur. İkinci səviyyədə bazarda analoji aktivlərin qiymətləri əsas götürülür. Üçüncü səviyyədə isə modellərdən istifadə olunur və bu modellər qabaqcıl statistik metodologiya ilə işlənir.

IFRS-in ölçmə metodologiyası uçotun mahiyyətini köklü şəkildə dəyişmişdir. Ənənəvi sistemlərdə tarixi dəyər əsas ölçmə vasitəsi idi. Lakin tarixi dəyər iqtisadi reallığı çox zaman tam əks etdirmir. IFRS-in ölçmə bazalarında müxtəliflik investorlar və digər istifadəçilər üçün maliyyə məlumatlarının daha real olmasına şərait yaradır. Bu metodologiya gələcək iqtisadi faydaları daha dəqiq təhlil etməyə imkan verir.

IFRS-in strukturu yalnız standartlardan ibarət deyil; IFRS-in konseptual çərçivəsi bu struktura fəlsəfi məzmun verir. Konseptual çərçivə mühasibat uçotunun məqsədini, maliyyə məlumatlarının keyfiyyət tələblərini, aktiv və öhdəliklərin tərifl ərini, tanınma meyarlarını və ölçmə metodlarını müəyyən edir. Aktivin tanınması üçün iki əsas meyar mövcuddur: o, gələcək iqtisadi fayda yaratmalıdır və dəyəri etibarlı şəkildə ölçülməlidir. Bu meyar IFRS üçün əsas tələbdir. Öhdəlik tanınması üçün də keçmiş əməliyyatdan yaranmış borcun mövcud olması və bu borcun gələcəkdə iqtisadi fayda çıxışı tələb etməsi şərtdir.

IFRS-in tətbiqi müəssisələrdə ciddi metodoloji dəyişiklik yaradır. Məsələn, IAS 36 – dəyərsizləşmə standartı aktivlərin iqtisadi faydasının azaldığı hallarda aktivin balans dəyərinin mütləq yenilənməsini tələb edir. Bu, həm risklərin daha vaxtında tanınmasına, həm də maliyyə hesabatlarının daha real olmasına səbəb olur. Eyni şəkildə, IAS 37 ehtiyatlar və şərti öhdəliklərin tanınması ilə bağlı geniş metodologiya təqdim edir. Bu standart ehtimal əsasında risklərin tanınmasını tələb edir və müəssisənin gələcək maliyyə öhdəliklərini daha obyektiv şəkildə əks etdirir.

Maliyyə hesabatlarının təqdimatı IFRS-in mühüm sahələrindən biridir. IAS 1 standartı maliyyə hesabatlarının strukturu, forması və məzmunu barədə geniş tələblər müəyyən edir. Hesabatlar mütləq dörd əsas formadan ibarət olmalıdır: maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat, mənfəət və zərər haqqında hesabat, pul vəsaitlərinin hərəkəti hesabatı və kapitalda dəyişikliklər hesabatı. Hesabatların mahiyyəti yalnız rəqəmlərlə məhdudlaşmır; IFRS-in tələb etdiyi izahlar, qeydlər və açıqlamalar da hesabatın ayrılmaz hissəsidir.

IFRS-in üstünlükləri sırasında ən vacibi məlumatın müqayisəliliyidir. Müxtəlif ölkələrdə hazırlanmış IFRS hesabatları eyni format və metodologiya ilə tərtib olunduğu üçün investorlar və analitiklər üçün müqayisə aparmaq son dərəcə asanlaşır. Bu şəffaflıq kapital bazarlarında etimadı artırır və transsərhəd investisiya axınını gücləndirir.

IFRS-in tətbiqi həmçinin texnoloji modernizasiya tələb edir. Müasir ERP sistemlərinin IFRS standartlarına uyğunlaşdırılması, ədalətli dəyər modellərinin proqramlaşdırılması, risk analizinin avtomatlaşdırılması IFRS-in real tətbiqinin vacib hissəsidir. Şirkətlərin IT infrastrukturu IFRS-in tələblərinə cavab verməlidir, çünki bir çox standart müasir texnoloji yanaşmalar tələb edir.

Bütün bu elementlər IFRS-i dünyanın ən müasir və dinamik uçot sisteminə çevirir. IFRS-in strukturu təkcə standartlar toplusu deyil, həm də korporativ idarəetmə, risklərin idarə olunması, investisiya qərarlarının verilməsi və bütövlükdə iqtisadi sabitlik üçün strateji platformadır.

Beynəlxalq Maliyyə Hesabatları Standartlarının (IFRS) qlobal miqyasda tətbiqi iqtisadi sistemlərin vahidləşdirilməsinə, transsərhəd kapital axınlarının artmasına, maliyyə risklərinin daha obyektiv qiymətləndirilməsinə və şirkətlərin hesabatlılıq səviyyəsinin yüksəlməsinə imkan vermişdir. Müxtəlif ölkələrin milli uçot standartları ilə müqayisədə IFRS daha çevik, iqtisadi məzmunu daha dəqiq əks etdirən və investor yönümlü informasiyanın təqdim olunmasını təmin edən sistemdir. IFRS-in tətbiqi yalnız mühasibatlıq sahəsində deyil, bütövlükdə ölkənin iqtisadi idarəetmə mədəniyyətində, korporativ münasibətlər strukturunda, hüquqi çərçivədə və institusional inkişafda köklü dəyişiklik yaradır. Azərbaycanda IFRS-ə keçid prosesi də məhz bu qlobal kontekstdə analiz olunmalıdır.

Milli uçot və IFRS arasındakı fundamental fərqlər

Milli uçot sistemləri adətən vergi məqsədlərinə və dövlət nəzarətinin təmin edilməsinə yönəlmiş olur. Bu sistemlər daha sərt qaydalara əsaslanır, əməliyyatların hüquqi formasını əsas götürür və iqtisadi məzmunu geniş analitik çərçivədə qiymətləndirməyə imkan vermir. Milli sistemlərdə məqsəd daha çox dövlətə vergi öhdəliklərinin düzgün müəyyən edilməsidir. IFRS-də isə məqsəd tamamilə fərqlidir: investorların qərar qəbul etməsi üçün keyfiyyətli, obyektiv, müqayisə edilə bilən maliyyə informasiyası yaratmaq.

Milli uçot sistemlərində çox vaxt aktiv və öhdəliklərin dəyəri tarixi dəyərə əsaslanır. Bu isə yüksək inflyasiya, bazar şərtlərinin dəyişməsi və iqtisadi risklərin artdığı mühitdə aktivlərin real dəyərinin təhrif edilməsinə səbəb olur. IFRS-də ədalətli dəyər yanaşması daha geniş tətbiq olunur. Bu yanaşma aktivləri bazarın real şərtlərinə uyğun qiymətləndirir, nəticədə maliyyə hesabatları daha aktual olur.

Milli sistemlərlə müqayisədə IFRS daha çox gələcək yönümlü qiymətləndirmə modellərinə əsaslanır. Məsələn, kredit portfellərində gözlənilən zərərlər IFRS-də əvvəlcədən tanınır, milli sistemlərdə isə yalnız fakt baş verdikdən sonra. Bu fərq bank sisteminin riskə davamlılığını artırır və maliyyə sabitliyinə müsbət təsir edir.

IFRS-in Azərbaycanda tətbiqi və institusional çərçivə

Azərbaycan Respublikasında IFRS-in tətbiqi mərhələli şəkildə həyata keçirilmişdir. 2004-cü ildə qəbul edilmiş və 2012-ci ildə yenilənmiş "Mühasibat uçotu haqqında" Qanun IFRS və Milli Mühasibat Standartlarının hüquqi bazasını yaratmışdır. Hazırda ölkədə üç əsas uçot sistemi mövcuddur:

1. IFRS – iri şirkətlər, banklar, sığorta şirkətləri və dövlət müəssisələri üçün məcburidir.
2. Milli Mühasibat Standartları – kiçik və orta müəssisələr üçün.
3. Sadələşdirilmiş uçot sistemi – mikro subyektlər üçün.

IFRS-in tətbiqi Azərbaycanda xüsusilə strateji sahələrdə – bankçılıq, sığorta, dövlət müəssisələri və enerji sektorunda – daha geniş yayılmışdır. Bu sahələrdə IFRS hesabatları həm daxili idarəetmə, həm də beynəlxalq tərəfdaşlarla əməkdaşlıq